

Att objektifiera, levandegöra och värdigt begrava

Om mänskliga kvarlevor i arkeologiska utställningar

Bäckaskogskvinnan i utställningen *Forntider*. (Bild: Informationsbroschyr från SHM 2006)

ARK 341 2006

Ellen Wijgård Randerz

Handledare: Bodil Petersson

Abstract

I det här arbetet undersöker jag vilka funktioner mänskliga kvarlevor har i arkeologiska utställningar. Jag för också en diskussion om möjliga alternativ till mänskligt material i utställ och hur olika utställningar förhåller sig till den etiska diskussionen bland arkeologer kring hanteringen av mänskliga kvarlevor.

Innehållsförteckning

1. Inledning	s4
1.2 Syfte och frågeställning	s5
2. Tidigare forskning	s6
2.1 Museologi och arkeologisk utställningskritik	s6
2.2 Arkeologisk yrkesetik och synen på den mänskliga kroppen	s7
2.3 Att ställa ut människor och mänskliga rester	s9
3. Metod och material	s10
4. Presentation av utställningarna	s12
4.1 Forntider, Statens historiska museum	s12
4.2 Människor som vi, Landskrona museum	s12
4.3 Metropolis, Kulturen	s14
4.4 Skateholmsutställningen, Trelleborgs museum	s15
4.5 Faraonernas Egypten, Medelhavsmuseet	s16
5. Att objektifiera, levandegöra och värdigt begrava	s17
5.1 Stoft och kroppar	s18
5.2 Montern som gravplats och den begravda som utställningsobjekt	s19
5.3 Den döda kroppens berättelse om den levande	s20
5.4 Efter livet kom döden.	s26
6. Diskussion	s33
6.1 Funktion, fakta, närhet och intresse	s33
6.2 Alternativ till kvarlevor	s37
6.3 Etik, känsla, respekt och professionella normer	s42
7. Sammanfattning och slutsatser	s46
Referenser	s48
Bilaga 1	s51
Bilaga 2	s53

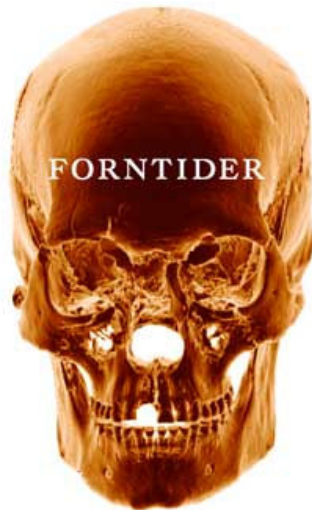
1. Inledning

För mig och många andra är nog mänskliga kvarlevor, främst i form av benmaterial från gravar, en självklar del i en arkeologisk utställning, speciellt om denna behandlar förhistoriska perioder. På Statens historiska museums hemsida är den inledande artikeln om utställningen *Fortider* illustrerad med en stor bild på ett kranium och även flera av de följande artiklarna är illustrerade med bilder på skelett. Informationsfoldern som hör till utställningen och även utställningsplanschen pryds med samma kraniebild som hemsidan (fig.1). Även andra museer använder sig av utställningarnas mänskliga material i sin marknadsföring. Medelhavsmuseet i Stockholm anordnar till exempel ”mumievandringar” för barn i den egyptiska utställningen (Informationsbroschyr från MHM 2006). De mänskliga kvarlevorna är alltså någonting som lockar och intresserar besökare.

Som arkeologiskt material är de mänskliga kvarlevorna unikt på det sättet att det är det enda material som kan ge oss uppgifter som säkert kan knytas till specifika individer. Men är det verkligen detta som gör materialet så intressant för museibesökarna? Anders Kaliff skriver i en artikel i boken *Swedish Archaeologists on Ethics* (2004) om gravar och deras betydelse för arkeologer och för människor i allmänhet. Han menar att gravarna är viktiga källor till information för arkeologer samtidigt som de har ett starkt allmänmänskligt symbolvärde som gör att de väcker tankar och känslor:

” In the grave we truly meet the people who lived before us. Inherent in this meeting is a fascination that goes beyond our attempts to interpret the ancient meaning of the grave and the society of which it was a part. “ (Kaliff 2004:253f)

Jag tror att mänskliga kvarlevor i en arkeologisk utställning har en unik förmåga att skapa en känsla av närhet till de människor utställningen berättar om. I det här arbetet tänker jag undersöka hur mänskliga kvarlevor av individer ur det förflutna utnyttjas i olika arkeologiska utställningar samt föra en diskussion kring hanteringen av mänskliga kvarlevor och de etiska frågor som kan uppstå i samband med denna.

Figur 1. Bild av Bäckaskogskvinnans kranium som används i marknadsföringen av utställningen *Forntider* på Statens historiska museum (Statens Historiska museums hemsida).

1.2 Syfte och frågeställningar

I den här uppsatsen vill jag undersöka hur mänskliga kvarlevor används i arkeologiska utställningar och utifrån dessa observationer föra en diskussion kring användandet av mänskliga kvarlevor i arkeologiska utställningar.

De frågor jag utgår ifrån är:

- Vilka funktioner har de mänskliga kvarlevorna i olika arkeologiska utställningar?
- Vad finns det för alternativ till att använda mänskliga kvarlevor och kan dessa alternativ ha likvärdigt eller bättre förmedlingsvärde?
- Hur förhåller sig olika arkeologiska utställningar till den etiska diskussionen kring hanteringen av mänskliga kvarlevor inom arkeologin?

2. Tidigare forskning

2.1 Museologi och arkeologisk utställningskritik

Föreställningar om vad som är en bra eller dålig utställning har antagligen funnits lika länge som utställningsmediet använts i pedagogiskt syfte, dvs. sedan någon gång i början av 1900-talet. Det dröjde dock fram till den senare delen av århundradet innan ämnet museologi etablerade sig som eget forskningsområde. Gundula Adolfsson skriver i sin avhandling *Människor och objekt i smyckeskrin* från 1987 om *International Committee for Museology*. Denna kommitté grundades 1977 inom *International Council of museums* - förkortat *ICOM* - och är en organisation inom UNESCO. Kommitténs uppgift var att utarbeta riktlinjer för en vetenskapligt grundad museologi (Adolfsson 1987:9-10). Museologi som vetenskap är alltså ett ganska nytt ämne.

Tillgången på ämnesorienterad museologisk litteratur med arkeologi i fokus är fortfarande ganska begränsad. En anledning till detta kan vara att ämnet ofta behandlats i artiklar i ämnesorienterade tidskrifter eller skriftserier snarare än i avhandlingar eller mer spridda publikationer (Adolfsson 1987: 16ff). En av de första i Sverige att skriva en avhandling på ämnet var Gundula Adolfsson. Hennes arbete har titeln *Människa och objekt i smyckeskrin, en analys av arkeologiska utställningar i Sverige* och hon skriver att arbetet ”ska ses som en fundamental utställningskritik” (Adolfsson 1987), något hon tidigare sett en närmast total avsaknad av i frågan om arkeologiska utställningar i Sverige. I sin avhandling undersöker Adolfsson ett antal svenska utställningar för att se vad de förmedlar och hur. Hon framför stark kritik mot att utställningarna är allt för föremåls- och faktacentrerade på ett sätt som gör att människorna bakom föremålen marginaliseras vilket leder till att besökaren tappar intresset (Adolfsson 1987). Även senare kritiker framför liknade åsikter om avsaknaden av information om människor samt allt för mycket komplicerade faktatexter och föremålsnamn. Några återkommande synpunkter är att föremålen enbart behandlas ur ett estetiskt perspektiv för att visa på utveckling i hantverksskicklighet eller att tolkningar av föremålen helt eller delvis saknas då föremålen förväntas tala för sig själva (Adolfsson 1987: 71ff; Wood & Cotton 1999: 28f).

En vetenskaplig debatt eller diskussion behöver inte enbart föras i traditionella skriftliga medier, utställningsmediet i sig självt kan och har också använts för att göra inlägg i debatten. I en artikel i boken *Making Early Histories in Museums* (1999) skriver Susan M.

Pearce om hur olika konstnärer i USA och Storbritannien antingen på eget initiativ eller i samarbete med utställningsproducenter byggt upp utställningar för att kritisera det traditionella utställningsspråket och den arkeologiska vetenskapen i stort (Pearce 1999). Jag anser att varje ny utställning, även den som inte har ett uttalat kritiskt förhållningssätt, kan ses som ett inlägg i diskussionen genom att den antingen reproducerar eller bidrar till att förnya ett traditionellt utställningsspråk.

2.2 Arkeologisk yrkesetik och synen på den mänskliga kroppen

Från 1600-talet och framåt ledde en allt mer avancerad naturvetenskaplig forskning till en ökad objektifiering av människokroppen, vilken nådde sin kulmen under 1900-talets början. Detta gav stöd till tankar om människors olika värde och teorier som idag är långt ifrån rumsrena Rasbiologiska frågeställningar var till exempel allmänt accepterade inom vetenskapen vid denna tid (Lundström, I 1999:5).

Då mänskliga kvarlevor under 1800-talet visades upp för publik var exponeringen av och informationen kring dessa starkt präglad av den naturvetenskapliga forskningen på området. Fokus låg på att studera och definiera olika människotyper utifrån biologiska egenskaper. Skelett visades ofta upp tillsammans med andra biologiska lämningar avskilda från artefakterna och därmed avskilda från sitt kulturella sammanhang. Detta reducerade de mänskliga lämningarna till objekt och skapade en distans mellan besökare och material (Roslund 2002:154f).

Håkan Karlsson skriver i inledningen till boken *Swedish Archaeologists on Ethics* att den tidiga arkeologins mer tekniska sätt att behandla alla typer av fynd kan vara en tänkbar förklaring till avsaknaden av en tidig etisk diskussion inom ämnet (Karlsson 2004:15). Det var alltså inte bara museibesökaren utan kanske i minst lika hög grad forskarna själva som fick ett distanserat förhållningssätt till kvarlevorna genom hanterandet av dessa enbart som objekt i forskningens tjänst. Detta kan ses som en förklaring till att arkeologer så pass länge inte såg det som speciellt problematiskt att hantera mänskliga kvarlevor.

I och med de processuella och senare postprocessuella teoretiska riktningarna inom arkeologin under 1960-talet och framåt ökade intresset för de etiska och moraliska dimensionerna inom arkeologin. Båda dessa riktningar grundade sig i en kritik mot tidigare forskningsmetoder och i och med det nya synsättet förändrades alltså även de yrkesetiska frågeställningarna (Karlsson 2004:15).

I dag finns av ICOM utarbetade regler för hur arkeologiskt material, däribland mänskliga kvarlevor, skall hanteras på ett etiskt sätt i forsknings- och utställningssammanhang. Här betonas vikten av att materialet skall behandlas enligt yrkesetiska normer samt att man ska visa hänsyn till de personer, etniska eller religiösa grupper som kan ha anknytning till en kvarleva (ICOMs etiska regler för museer 2005). För användande av mänskliga kvarlevor i utställningar framhålls att dessa måste visas: ”med stor takt och respekt för de känslor av mänsklig värdighet som alla folkslag delar.” (ICOMs etiska regler för museer 2005: 9).

Ett återkommande tema inom den svenska diskussionen är om det är någon skillnad mellan hur kristna och hedniska gravar bör behandlas (Iregren & Redin 1995; Kaliff 2004: 257f; Roslund 2002). Den fråga som förefaller väcka störst debatt internationellt och som tydligt avspeglas i ICOMs regler är hur kvarlevor och religiösa föremål som kan kopplas till olika ursprungsbefolkningar och etniska minoriteter ska behandlas (Karlsson 2004; Pearson 1999 s172ff). USA är ett land vars arkeologiska forskning i hög grad kommit att präglas av denna diskussion. Sedan koloniseringen av Nordamerika under 1400 talet har områdets ursprungliga befolkningsgrupper utsatts för en mängd olika övergrepp från kolonialmakternas sida. Mot bakgrund av detta har bestämmanderätten och ansvaret över kulturhistoriskt värdefulla platser och artefakter fått ett starkt politiskt symbolvärde. (Pearson 1999:173ff)

De här frågorna har debatterats vilt i USA sedan 1970 talet vilket resulterat i en rad olika lagändringar för att öka ursprungsbefolkningarnas inflytande över föremål och kvarlevor relaterade till den egna gruppen. Den senaste, The Native American Graves Protection and Repatriation Act - förkortat NAGPRA - antogs 1990. (Watkins 2005:189ff) Den här lagen garanterar företrädare för berörda ursprungsbefolkningar bestämmande rätt över nya och gamla kulturellt betydelsefulla föremål och mänskliga kvarlevor om det går att länka den intresserade befolkningsgruppen till materialet enligt vissa kriterier.(National NAGPRAs Webbsida) NAGPRA har kritiserats för att dessa kriterier är för otydliga både av dem som vill öka lagen styrka å ursprungsbefolkningarnas vägnar och de som vill att den ska göras mer öppen för att tillåta vetenskapliga undersökningar av materialet. (Watkins 2005:189ff)

I Australien finns en liknande lag, Aboriginal and Torres Strait Islander Heritage Act från 1984. (National NAGPRAs Webbsida)

Ett aktuellt svenskt exempel på hur etiska minoriteters intresse kan komma att ställas mot vetenskapliga intressen i fråga om mänskliga kvarlevor är fallet med kraniet från den judiske mannen Levin Dombrowsky som 2005 utlämnats till Judiska församlingen i Malmö från LUHMs samlingar efter beslut av universitetets rektor (Berggren 2005). Dagstidningen

Sydsvenskan skrev en rad artiklar på ämnet, och flera föreläsningar och en debatt på temat ”*Samlingar, vetenskaplig forskning och återbegravning*” arrangerades i samband med Arkeologidagen 2005 (Berggren 2005). Ämnet togs även upp i radio i P1s program *Vetandets värld*. Rektorns beslut att lämna ut kraniet har även blivit JO-anmält för att utreda om han har rätt att ta beslut angående utlämning av museets samlingar (Thomasson 2005). Hur det har gått med JO-anmälan är i skrivande stund inte känt. (Iregren muntl.)

2.3 Att ställa ut människor och mänskliga rester

Människan gestaltad och representerad på många olika sätt kan användas och har använts i utställningar genom historien. I sin bok, *Destination culture, tourism, museums and heritage* (1998) skriver Barbara Kirshenblatt-Gimblett: ” Not only inanimate artifacts but also humans are detachable, fragmentable and replicable in a variety of materials.” (Kirshenblatt-Gimblett 1998: 34) Kirshenblatt-Gimblett behandlar kort hur mänskliga kvarlevor och rekonstruktioner använts i så väl medicinska som etnografiska utställningar och skräckkabinett. Hon lägger störst vikt vid de etnografiska utställningarnas historia. Och beskriver bland annat hur representanter för olika folkgrupper som ansetts exotiska och spännande under 1800 talet visats upp spelandes sig själva i rekonstruerade miljöer inför publik eller bland djur på zoo. (Kirshenblatt-Gimblett 1998: 34ff)

Även om Kirshenblatt-Gimblett nämner den tunna gränsen mellan vad som är vetenskapligt motiverat eller bara att betrakta som morbida nyfikenhet när det kommer till uppvisandet av döda människor, går hon aldrig djupare in i diskussionen. Det gör däremot Heather Pringle i sin bok, *mumiekongressen, vetenskap, besatthet och evig död* (2001). Genom att intervjua olika forskare som sysslar med mumifierade kvarlevor och besöka platser där dessa kvarlevor visas försöker hon förstå vad det är hos dessa välbevarade döda som fascinerar eller skrämmer de levande. Boken behandlar mumifierande kvarlevor från flera olika länder och tider. (Pringle 2001)

En mindre reflekterande redogörelse över Exponeringen av mänskliga kvarlevor på olika geografiska platser presenteras i Paul Bahns *Written in bones, How Human Remains unlock the Secrets of the Dead* (2002). Boken syftar främst till att redovisa det vetenskapliga värdet i olika uppmärksammade undersökningar av mänskliga kvarlevor. Här behandlas bland andra sedan länge avlidna celebriteter som Ötzi och Tutankamon. Exponeringen beskrivs oftast bara genom ett foto och en kort bildtext. (Bahn 2002)

Min uppsats behandlar arkeologiska utställningar och ger exempel på vad mänskliga kvarlevor önskas och tillåts att gestalta och representera i denna kontext.

3. Metod och material

För att besvara mina frågor har jag valt att göra en kvalitativ jämförande undersökning av 5 arkeologiska utställningar där mänskliga kvarlevor visas. En kvalitativ undersökning passar min frågeställning och arbetets begränsade storlek. I stället för att försöka få en översiktlig bild av hur det ser ut på museer runt om i landet har jag alltså valt ut ett begränsat antal utställningar som jag studerat mera ingående. För att kunna jämföra mina iakttagelser från de olika utställningarna har jag valt att utgå ifrån en frågemall (Bilaga 1) vid mina observationer. Frågorna är formulerade med utgångspunkt i mina huvudfrågeställningar och med tanke på att de ska gå att besvara utifrån olika typer av utställningar. Jag utformade den första versionen av frågeformuläret efter mitt första besök på *Människor som vi* på Landskrona museum och de fick sin färdiga form efter mitt andra besök på Statens historiska museums utställning *Forttider*. Jag har besökt varje utställning vid minst två tillfällen.

Det insamlade materialet ligger sedan till grund för en jämförande diskussion med utgångspunkt i mina olika frågeställningar. Vissa av de frågor jag använder mig av, som till exempel vilken typ av material som visas eller var det är beläget, har inte speciellt många olika svar, så här bedömer jag att mina egna observationer är tillräckliga. När det gäller frågor som kan tolkas och besvaras på flera olika sätt blir det svårare att dra slutsatser enbart utifrån min egen tolkning, som i hög grad är färgad av min förförståelse och mitt syfte med besöken. För att synliggöra denna problematik och bredda mitt diskussionsunderlag har jag när det kommer till dessa frågor i några fall valt att ta in andra personers åsikter i form av litteratur som berör kvarlevor i utställningar men även genom besökarintervjuer.

Då jag inte bedömde det rimligt att inom arbetets tidsram utföra besökarintervjuer på samtliga utställningar valde jag ut en. Det blev *Människor som vi* på Landskrona museum. Det är en utställning som använder sig mycket av ljud- och ljuseffekter för att skapa stämning, särskilt i gravrummet där de mänskliga kvarlevorna är placerade. Det finns också en informationstext i anslutning till detta rum där den etiska problematiken kring hanteringen av mänskliga kvarlevor behandlas. Textförfattaren uttrycker en förhoppning om att skeletten i gravrummet någon gång ska kunna återbegravas.

Intervjuerna genomfördes med hjälp av förberedda frågeformulär under två tillfällen (bilaga 2). De frågor jag använt behandlar intervjupersonernas känslomässiga intryck av utställningen, men också vad de tycker om informationstexterna och hur de förhåller sig till att man ställer ut mänskliga kvarlevor på museum. Något jag tyvärr inte tagit med i beräkningen var det låga besökarantalet på en tre år gammal utställning i en så liten stad som Landskrona, endast 13 personer deltog i undersökningen. Men då syftet med undersökningen inte var att dra några generella slutsatser om museibesökarnas åsikter utan enbart att belysa i vilken grad min förförståelse och mitt syfte färgat mina observationer, har den ändå varit givande.

Min uppsats är alltså baserad på direkta iakttagelser från museibesök vilka främst dokumenterats genom anteckningar med utgångspunkt i ett av mig för ändamålet utformat frågeformulär. I och med detta har jag haft begränsade möjligheter att under själva skrivandet återvända direkt till källmaterialet, utställningarna, jag har i stället till stor del varit tvungen att förlita mig på min egen dokumentation av dessa. Detta är något som jag varit medveten om redan från början, men det finns ändå brister i min dokumentation då det är omöjligt att se allt och då jag är ovan vid den här metoden vilket särskilt märks i mina första anteckningar.

Som komplement till mina observationer har jag haft stor nytta av montertexter från utställningarna. Tyvärr saknar jag kopior av montertexterna från Skateholmsutställningen. Jag har inte heller haft någon möjlighet att fotografera av texterna då jag allt för sent i processen fick beskedet om att kopior saknades. Skateholmsutställningen var den sista utställning jag undersökte. Vid besökstillfället hade jag hunnit påbörja analysdelen av mitt arbete och var mer medveten om hur jag skulle komma att använda den insamlade informationen. Därför är denna utställning något mer målmedvetet dokumenterad än övriga. Det är förklaringen till att det trots avsaknad av textkopior inte helt saknas montertextcitrat från denna i arbetet.

Huvudkriteriet för de utställningar jag valt att besöka är att de är baserade på arkeologiskt material och innehåller någon form av mänskliga kvarlevor. Mitt mål har varit att hitta exempel på så många olika sätt som möjligt att använda mänskliga kvarlevor. Därför har jag valt bort utställningar med snarlikt material och försökt få med utställningar som representerar olika perioder och olika geografiska platser. Av praktiska skäl har jag främst valt att besöka skånska utställningar, men då dessa ofta har en mycket lokal prägel och kanske bara fokuserar på en speciell period eller kultur har jag även valt att besöka två utställningar i Stockholm. Här nedan följer en presentation av utställningarna där jag för var och en motiverar varför jag valt att ta med den i min undersökning.

4. Presentation av utställningarna

4.1 Forntider, Statens historiska museum (SHM), invigd 2005

Utställningen *Forntider* behandlar Sveriges förhistoria från ca 10 000 f.Kr. fram till 600-talet e.Kr. Jag har valt att besöka utställningen för att den behandlar en längre tidsperiod och innehåller material från olika delar av landet. Utställningen innehåller flera typer av mänskliga kvarlevor och är också den nyaste utställningen i min undersökning.

Forntider är uppbyggd kring berättelser om åtta olika människors levnadsöden som (re)konstruerats utifrån arkeologiska fynd, främst gravmaterial. För att presentera de olika levnadsödena använder man sig av artefakter, fotorekonstruktioner i nästan naturlig storlek samt i de flesta fall mänskliga kvarlevor. Utställningen är kronologiskt uppbyggd och indelad i åtta olika avdelningar som besökaren går igenom i tur och ordning. Flera av dessa är uppbyggda som stiliserade rekonstruktioner av olika miljöer eller monument så som en stenåldershydda, ett kustlandskap, eller en gånggrift. De mänskliga kvarlevor som används i utställningen är benmaterial från skelett eller brandgravar och samtliga kvarlevor ställs ut i gravkontext.

Utställningen inleds med Bäckaskogskvinnans skelett som är monterat i sittande ställning i en i en stiliserad rekonstruktion av den nedgrävning i marken där hon hittades. Skeletten av *den gamle och barnet från Skateholm* ställs ut i form av ett gravpreparat, vilket innebär att graven inte grävts ut helt utan lyfts upp med jorden kvar runtomkring. Kvarlevorna ställs alltså ut delvis liggande i den jord där de påträffades. En kvinna från romersk järnålder visas i en gravrekonstruktion med ben och gravgåvor utlagda i sand. Intill en text med rubriken *gravar i evighetsperspektiv* visas ett blandat benmaterial från en gånggrift. De brända benen visas i de flesta fall placerade i en liten hög framför eller i de kärl de hittades i, tillsammans med några gravgåvor. I utställningen finns även föremål från brandgravar utställda utan benmaterialet, för *hövdingen från Haslöv* och hans släkt har detta ersatts med siluetter av ansikten, en för varje urna i montern.

4.2 Människor som vi, Landskrona museum (LM), invigd 2003

Människor som vi på Landskrona museum är en utställning som använder sig av flera olika medier för att väcka känslor och tankar kring det utställda materialet. Ljud, ljus, fotografier,

filmsekvenser och uppbyggda miljöer kompletterar montrarna och informationsskyltarna. Utställningen är uppbyggd kring ett material från en mesolitisk boplats som undersöktes under en exploateringsgrävning i Tågerup en bit utanför Landskrona i slutet av 1990-talet. För att ge besökaren en bild av hur människorna som levde på platsen kan ha upplevt sin tillvaro varvas de vanliga informationsskyltarna med dikter inspirerade av de arkeologiska tolkningarna. Liksom i utställningen *Forntider* går besökaren igenom olika stiliserade miljöer. Det görs i följande turordning: skogen, hyddan, stranden och sist begravningsplatsen.

I rummet med begravningsplatsen finns tre mesolitiska skelettgravar med fyra individer utställda som preparat. Vid ingången till gravrummet sitter en informationsskylt som berättar att man lagt stor vikt vid att ställa ut skeletten så värdigt som möjligt. Enligt skylten finns det också förhoppningar om att någon gång kunna återbegrava dem. Inne i själva gravrummet används ljud, ljus och bildprojektioner för att skapa stämning. Gravarna ligger nedsänkta i montrar i en scenliknande förhöjning som antagligen ska efterlikna marken på den plats där de begravdes (Fig. 2). Texterna i rummet berättar i första hand om kön, längd och ålder hos de gravlagda individerna. Utöver gravarna finns en liten nedsänkt monter med benfragment funna i vattnet. Gravgåvorna visas i en egen monter nedsänkt i ”marken”.

Det är kombinationen av olika förmedlingssätt och informationstexternas behandling av etiska frågor som gör utställningen intressant för min uppsats.

Figur 2. Två av gravarna från *Människor som vi*. I bakgrunden projiceras en dikt som en del i bildspelet, bakom denna syns en kraftig förstoring av ett objekt tolkat som ett viktigt kultföremål för folket på platsen. (Bild: Informationsbroschyr från LM 2003)

4.3 Metropolis, Kulturen i Lund (KL), invigd 1999

Metropolisutställningen berättar om den medeltida staden Lund från det att staden grundades ca år 900 fram till och med reformationen på 1520-talet. Utställningen är intressant för min uppsats då den behandlar arkeologiskt material från historisk tid, och att de mänskliga kvarlevorna kanske på grund av detta används på ett sätt som skiljer sig från övriga utställningar.

Metropolisutställningen är, även om den börjar med den äldsta perioden och slutar med den yngsta, i huvudsak tematiskt upplagd. Varje rum har fått ett namn som representerar temat, exempelvis *Förrummet*, *Arbetsrummet* och *Herrorummet*. Utställningens scenografi är konstnärligt utformad, montrarna är i många fall speciellt utformade beroende på vad de innehåller (Fig. 3) och de varvas med skulpturer och väggmålningar. Kvarlevorna från den äldsta påträffade graven i Lund förvaras bakom en glasruta formad som en stiliserad människa med skägg och svärd. Fragmenten av det som tros ha varit en äldre man är upphängda på bakre väggen i den lilla montern tillsammans med en bit av kistan han begravts i, monteringen liknar den av föremål i utställningens övriga montrar.

Inga kompletta skelett förekommer i utställningen. Utöver fragmenten från graven finns ytterligare tre montrar med mänskligt material. En innehåller en avhuggen underarm och återfinns i rummet som behandlar lag och ordning. En innehåller fragmenterade ben av ett spädbarn tillsammans med en rad föremål under rubriken *Folkliga traditioner*. I *Förvandlingsrummet* finns den tredje, med 6 skallar i en hög som ska symbolisera offren för ett inbördeskrig. Den största delen mänskligt material i utställningen utgörs av ett 40-tal skallar som sitter uppmonterade under taket i *Vardagsrummet*. Dessa har ingen tillhörande informationstext utan utgör en del av rummets scenografi (Fig. 3).

Figur 3. Skallar från ett 40 tal individer uppmonterade under taket på kulturen i lund. Nedanför syns montrar med glasrutor i form av en stiliserad kvinna och en stiliserad eld samt en plansch med mans- och kvinnonamn (foto: Ellen W Randerz)

4.4 Skateholmsutställningen, Trelleborgs museum (TM). invigd 1988

Liksom utställningen *Människor som vi* på Landskrona museum är Skateholmsutställningen uppbyggd kring ett lokalt material. Och även i detta fall rör det sig om ett mesolitiskt material från en kustnära boplats. Det finns dock skillnader både i materialet och i utställningarnas uppbyggnad. Utställningen öppnade 1988 och är därmed den näst äldsta i min undersökning. Det är kanske främst det inom utställningen varierade användandet av kvarlevor som gör den intressant för mitt arbete. Men även den rikliga förekomsten av målade bildrekonstruktioner och fotografier fängade mitt intresse.

Utställningslokalen utgörs av två rum, ett långsmalt korridorliknande och ett mer kvadratisk. I den första delen levereras rikligt med fakta om platsen, utgrävningen och hur människorna i Skateholm kan ha levt sina liv. I stället för miljörekonstruktioner i naturlig storlek använder man sig av miniatyrmodeller i väggmontrar samt bildrekonstruktioner och fotografier. Korridorkänslan i det första rummet har man delvis lyckats motverka med montrar som sticker ut från väggarna och delar in rummet i avdelningar. De många färgglada

bilderna och rekonstruktionerna är dominerande, men föremålen finns där för att visa vad tolkningarna grundats på.

Inre delen av första rummet avskiljs av en portalformad glasmonter, fylld med bland annat djurkranier. Innanför denna behandlas gravarna. På den vänstra väggen visas främst själva benmaterialet och på den högra visas gravgåvorna. Kvarlevor exponeras i två montrar, i den första visas enbart delar av skelett som haft någon form av skada. De skadade skelettdelarna berättar tillsammans med fotografier, bildrekonstruktioner och texter om hur man kan utläsa en persons hälsa och livssituation utifrån dennes skelett. I den andra montern visas en del av ett skelett upp som preparat, med sina gravgåvor i form av djurtänder vilka antagligen smyckat den dödes dräkt. Skelettet visas upp i samma monter som två vaxdockor i naturlig storlek, båda har dräkter dekorerade med djurtänder.

I det sista rummet finns en rekonstruktion av miljön kring boplatsen. Här finns inga vaxdockor, däremot finns några uppstoppade djur, bland annat en hund. Ingången till en hydda är uppbyggd mot ett hörn och ljud av vågskvalp och människoröster hörs. Det är i detta rum som utställningens tre kompletta skelett visas. Dessa är utställda som preparat från två gravar. Kvarlevorna är placerade i fördjupningar i den rekonstruerade markytan. Informationstexterna är kortfattade och kompletteras med bildrekonstruktioner av de döda vid gravläggningen. Belysningen i rummet är något dämpad i jämförelse med det första rummet, men man ser utan svårigheter detaljer hos skeletten.

4.5 Faraonernas Egypten, Medelhavsmuseet (MHM) invigd 1982- nyinvigd 2006

Faraonernas Egypten är en utställning som behandlar Egyptens historia från 5000 f.Kr. till ca 200 e.Kr. Tiden efter Kristus representeras enbart av ett fåtal föremål. Utställningen är intressant för mitt arbete då den till skillnad från övriga utställningar är uppbyggd kring ett utländskt utomeuropeiskt material. De mänskliga kvarlevor som visas upp är framförallt balsamerade mumier. I övriga utställningar visas enbart benmaterial.

Föremålen, främst gravfynd, är det centrala i den här utställningen och visas upp i stora glasmontrar både stående längs väggen och fritt i rummen. Utställningen har till en början ett kronologiskt upplägg. Varje monter är numrerad och monter nummer ett behandlar tiden före faraonerna. Monter nummer två sträcker sig över en hel vägg i det första rummet och ger en överblick över vad som menas med faraonernas tid. Resterande montrar behandlar olika teman utifrån de olika perioderna. I utställningens andra rum, en trappa ner, finns

ytterligare några väggplanscher. Här är upplägget helt tematiskt och ofta blandas föremål från vitt skilda perioder i montrarna.

I utställningen finns fyra kompletta mumier samt ett skelett. Utöver dessa finns en barnkista som möjligen innehåller mänskliga kvarlevor samt en falsk barnmumie som visat sig innehålla ett lårben från en vuxen individ. Tre av mumierna har kända namn och om en kvinna nämns att hon var dotter till en ölbryggare och gift. En man som varit präst visas upp utan svepning över ansiktet. Skelettet av en äldre kvinna är de enda kvarlevor som visas upp i gravkontext, dock utan sina egna gravgåvor. En rekonstruerad grav utan mänskliga kvarlevor, placerad vid sidan av det första rummet, är kanske tänkt att visa hur mumiernas gravar kan ha sett ut.

I de flesta fall gör man ingen större skillnad i beskrivning eller exponering av mumier och föremål. Informationstexterna till de enskilda individerna är mycket kortfattade, undantaget ett fall där fakta om var mumien hittades och hur den kom till Sverige finns med. De korta individuella beskrivningarna kompletteras av monterns huvudtext som berättar mer övergripande om monterns tema, exempelvis gravskick eller religion.

5. Att objektifiera, levandegöra och värdigt begrava

En grav är många gånger den mest noggrant förberedda och omsorgsfullt utförda form av deposition som kan påträffas under en arkeologisk undersökning. Många av de ritualer och ceremonier som praktiserats vid olika begravningstillfällen lämnar inga spår. Det välarrangerade fridfulla intryck en gravläggning ger visar kanske inte alltid upp en rättvis bild av de handlingar som utförts vid dess tillblivelse, och de känslor som dessa var ett uttryck för.

En sak är i alla fall säker - de döda har inte begravt sig själva och deras gravar har alltså arrangerats av levande personer. Därför är gravar värdefulla lämningar som kan berätta något om de levande människor som en gång arrangerat graven och deras förhållande till döden och den avlidna (Pearson 1999: 1ff).

Kvarlevorna kan ge en bild av hälsa och kosthållning då exempelvis svält och vissa sjukdomar lämnar spår på skelettet. Detta gäller även för flera typer av kroppsarbete. Benbrott och andra typer av kroppsskador kan också synas. Då dessa uppstått till följd av en händelse i personens liv ger de ännu en liten pusselbit till vem han eller hon kan ha varit (During 1999:125). Som arkeologiskt källmaterial kan de mänskliga kvarlevorna ge en stor mängd information om förhistoriska människors liv och, i det fall det rör sig om gravmaterial, inte

minst om deras förhållningssätt till döden. Det borde alltså finnas goda förutsättningar att i utställningssammanhang använda sig av materialet för att förmedla information om en rad olika aspekter av människors liv och död. Det är med detta som utgångspunkt jag gett mig in i analysen av mitt genom museibesök insamlade material.

5.1 Stoff och kroppar

Hur pass väl bevarat ett arkeologiskt material är har stor betydelse för vilken information som går att få ut av materialet, detta gäller inte minst för mänskliga kvarlevor. Bevarandegraden kan påverkas av flera faktorer. Material som är så dåligt bevarat på grund av ogynnsamma miljöförhållanden att det inte går att se klart och tydligt att det är mänskligt visas inte i någon av de utställningar jag besökt. Däremot visas ibland material i form av ben från brandgravar som, för ett otränat öga, är fragmenterat till oigenkännlighet. Därmed inte sagt att ett fullt igenkännbart skelettmaterial alltid innehåller mer information än den som återfinns i det brända materialet. Men även om informationen om materialen är den samma förmedlar de visuellt olika budskap.

Bevarandegraden hos mänskligt material har i och med detta stor betydelse för hur lätt det är att relatera till det. Även arkeologer som i sin yrkesroll är vana att behandla mänskliga kvarlevor, i första hand som en källa till information, reagerar ofta känslomässigt starkare på ett välbevarat skelettmaterial än på brända ben från en brandgrav (Kaliff 2004:257ff). Huruvida en kropp har blivit kremerad, jordfäst eller mumifierad påverkar alltså vår förmåga att se den som rester av en sedan länge död men en gång levande människa.

I de utställningar jag besökt förekommer tre typer av mänskliga kvarlevor: brända ben, obrända ben och mumier, det sistnämnda endast på MHM. Obrända ben finns i samtliga utställningar men deras skick och de sätt på vilka de exponeras varierar mycket mer än för de andra två typerna. De obrända benen förekommer som anatomiskt monterade hela skelett, anatomiskt utlagda hela skelett, hela skelett utställda som preparat, anatomiskt monterade delar av skelett, enstaka utlagda eller monterade ben eller benfragment samt blandade ben eller benfragment.

Av de fem mumifierade kvarlevor som finns på MHM visas fyra helt svepta. En av dessa ser ut som en barnmumie men innehåller enbart lårbenet från en vuxen individ. Den femte mumien har kroppen svept och ansiktet blottat. Det brända benmaterialet finns enbart på SHM och uppvisar väldigt liten variation.

5.2 Montern som gravplats och den begravda som utställningsobjekt

När det kommer till exponeringssätt, det vill säga hur och i vilket sammanhang materialet är placerat, finns stor variation, men en övervägande del av kvarlevorna visas upp i någon form av gravkontext. I vissa fall rör det sig om otvetydiga gravrekonstruktioner där man försökt återge den döda så som han/hon hittades, med gravgåvor och kanske även någon form av rekonstruktion av ett gravmonument. I andra fall visas enbart den dödas placering i graven medan gravgåvorna har flyttats till en egen intilliggande monter.

Ibland är gränsen svår att dra mellan vad som ska räknas som gravkontext och vad som inte kan räknas dit. Jag har valt att räkna brända ben utställda i sina urnor, med gravgåvor och tillsammans med andra fynd från samma gravhög eller gravfält, som utställda i gravkontext. Mumierna på MHM som är utställda i eller tillsammans med sina kistor i fyrsidiga glasmontrar och omgivna av icke relaterade föremål anser jag inte vara utställda i gravkontext. Jag kan inte se någon markant skillnad mellan hur mumier och föremål, främst gravfynd tagna ur sitt ursprungliga sammanhang, visas upp i utställningen. Antagligen var det av praktiska skäl inte möjligt att ställa ut mumierna i ursprungskontext då delar av deras gravinnehåll enligt informationstexterna finns i andra samlingar eller kan ha förkommigt. Det är ändå en intressant observation att man här, till skillnad från andra utställningar som behandlas nedan, har valt att inte göra några speciella markeringar för att inge besökaren en känsla av att kvarlevorna, även om de tagits från sin grav, åter har fått ett värdigt vilorum i museet.

I de utställningar jag besökt används de mänskliga kvarlevorna oftast precis som övriga föremål tillsammans med text och illustrationer för att berätta om någonting. Då den största delen av det mänskliga materialet kommer ifrån gravar är det inte förvånande att det i många fall ställs ut i gravkontext. Men den här typen av exponering medför inte alltid att informationstexterna begränsar sig till att förmedla fakta om gravskick och synen på döden.

På SHMs utställning, som är den mest omfattande, finns också den största variationen i exponeringssätt. Gemensamt för alla kvarlevor i denna utställning är dock att de presenteras i någon form av gravkontext. Även om inte alla gravar är helt rekonstruerade är materialet ändå placerat tillsammans med sina gravgåvor i eller bredvid sin eventuella urna eller kista. Texter och bilder ger en bra uppfattning om hur materialet en gång varit begravt. Men många av texterna och bilderna används kanske främst för att berätta om människan som en gång levte. Här är det viktiga inte att kvarlevorna är spåret av en begravning utan av ett liv. Fotorekonstruktionerna visar levande människor och föremålen som visas upp i anslutning till

kvarlevorna berättar om den värld de levde i. Ett blandat skelettmaterial från en gånggrift som främst illustrerar en text om olika fysiska åkommor som lämnat spår i skelettmaterialet ligger i en monter infälld i väggen på en stiliserad rekonstruktion av den gånggrift det kommer ifrån. Materialet från gånggriften har i sin fyndkontext varit en blandning av ben från flera olika individer, så även om skelettdelarna i montern är speciellt utplockade för att berätta om något annat än en begravning, är de ändå inte helt tagna ur sin gravkontext.

I Skateholmsutställningen på Trelleborgs museum finns ett skelettmaterial som används på ett liknande vis, men detta exponeras på glasskivor i en monter tillsammans med bildrekonstruktioner av hur skadorna kan ha uppkommit. Materialet är fragment från individer som legat i individuella gravar och senare blandats i montern, dessa saknar så som de är utställda alltså helt gravkontext.

Anledningen till att dessa två material exponeras så olika trots att de har en liknande funktion kan vara att de ska passa in i helheten för den utställning där de ingår. Skateholmsutställningen är tydligt indelad i en faktadel och en dioramadel, i den senare ingår två gravar utställda som preparat. Därför finns det ingen direkt anledning att presentera materialet i första rummet i gravkontext då det inte är begravningen som är det viktiga utan den information som det utställda benfragmentet i sig kan förmedla.

I landskorna har man varit mycket mån om att understryka kvarlevornas gravkontext och placerat dem och gravgåvorna i ett speciellt gravrum. I Metropolisutställningen på KL visas däremot inga kvarlevor i gravkontext. Här är det mänskliga skelettmaterialet i stället monterat likt övriga utställda artefakter. Gravskick behandlas över lag mycket sparsamt i utställningen.

5.3 Den döda kroppens berättelse om den levande

Som jag nämnde i inledningen till detta kapitel är förhistoriska människors kvarlevor en viktig källa till information om deras hälsotillstånd och fysik. Därmed kan kvarlevorna också i en större kontext bli en mycket viktig källa till information om dessa människors livsvillkor. Men hur avspeglas det här i utställningarna?

Vid två utställningar, nämligen Skateholmsutställningen och *Forntider*, har man valt att behandla den här aspekten av materialet genom att för sig visa upp skelettdelar med olika typer av skador. På SHM visas ben med skador efter olika sjukdomar och olyckor samt förslitningsskador. Majoriteten av benen presenteras tillsammans med motsvarande friska så att besökaren lätt kan se skillnaden. Benmaterialet kommer ifrån en gånggrift lokaliserad i

närheten av Falköping som använts mellan 3500-2700 f.Kr. Montern där det visas är infälld i väggen på en stiliserad rekonstruktion av gånggriften. Informationstexterna gör i några fall kopplingar till vad skadan kan ha inneburit för individen:

”Det har läkt men gjorde säkert mycket ont även efter läkning.” (SHM D2:9)

”Med en sådan infektion lider man av svår smärta och har svårt att röra sig.” (SHM D2:6)

Kopplingar till vilka omständigheter som kan ha orsakat skadan eller sjukdomen förekommer men är då ganska vaga:

”Om man faller ner från hög höjd kan man få en sån här skada.” (SHM D2:9)

”Risken att drabbas av artros ökar då man blir gammal men även hårt kroppsarbete kan orsaka sjukdomen.” (SHM D3:7)

”Störningar i utvecklingen av tandens struktur har troligen uppstått för att barnet led av undernäring eller vitaminbrist. Även sjukdomar som tuberkulos eller engelska sjukan kan ge sådana förändringar...” (SHM D3:5)

Det utställda benmaterialet visar exempel på skador som människor som levde i området kring dagens Falköping mellan 3500-2700 f.Kr. drabbades av. Utifrån detta borde jag alltså kunna dra slutsatsen att materialets funktion är att förmedla kunskap om förhistoriska människors hälsa och fysiska aktivitet. Men är detta verkligen materialets enda eller ens huvudsakliga funktion? Är det inte först när information av denna typ sätts in i ett större sammanhang som den verkligen kan berätta någonting om det förhistoriska samhället?

Det här materialet säger egentligen ingenting mer om förhistorisk hälsa än att det fanns sjukdomar redan för 4000 år sedan bland en viss grupp människor på en viss geografisk plats. Däremot redovisar det de enskilda benens källvärde och ger exempel på vad man som sakkunnig kan få reda på genom att undersöka ett benmaterial. Och det är detta som jag upplever som materialets primära funktion.

Även på Trelleborgs museum har man som tidigare nämnts valt att särskilt behandla hälsa och fysisk aktivitet utifrån ett liknande benmaterial. Här har en stor monter samt väggarna på var sida om denna dedicerats åt ämnet. Benmaterialet i montern uppvisar olika

skador till följd av olyckor eller kroppsarbete. Två skallar och två underkäkar med tydligt slitage på tänderna visas upp i anslutning till dessa, man kan bland annat läsa följande:

”Tänderna användes inte bara att tugga med utan också i det vardagliga arbetet. Hos vuxna personer förekommer tandslitage som visar sig vara beroende av kön och ålder. Yngre män och kvinnor fick en markant glättning och planslipning av insidorna på framtänderna i överkäken. Sannolikt beror detta på att tänderna använts vid en speciell form av läderarbete...” (TM)

I texten beskrivs även hur de äldre kvinnornas tandslitage kan kopplas samman med andra typer av skinnberedning och hur olika typer av kost för unga och gamla kan ha lämnat spår i tänderna. Då utställningen baseras på ett stort material finns möjligheten att göra den här typen av jämförelser och utifrån dessa dra slutsatser om arbetsfördelning och kosthållning inom gruppen. Även andra texter som inte direkt relateras till utställt skelettmaterial beskriver tecken på skelettet som är gemensamma för stora delar av populationen.

De enskilda individernas livsöden förbises dock inte, utan presenteras tillsammans med de mer generella iakttagelserna. I det lårben från en man som visas upp syns en tydlig djup fåra, denna tros ha orsakats när han blivit attackerad av ett vildsvin, kanske under en jakt.

Här sätts orsaken till skadan in i ett sammanhang som knyter an till resten av utställningen, vars tema är att beskriva livet för en grupp människor på en stenåldersboplats. En skada på ett lårben sätts i samband med jakt, förslitningsskador på tänderna förklaras med att dessa var viktiga arbetsredskap. I anknytning till montern med benmaterialet finns andra texter, ofta med tillhörande fotografier eller illustrationer som behandlar olika typer av information osteologer kan få från skelettmaterialet såsom uppgifter om kroppslängd, släktskap och sjukdomar. Bredvid dessa texter finns även en måttstock med medellängden för män och kvinnor utsatt, där man som besökare kan jämföra sin egen längd med skateholmarnas.

När det gäller de ovan behandlade materialen är båda speciellt utvalda för att förmedla den typ av information man kan få ut av att osteologiskt undersöka ett skelett och i viss mån även hur detta arbete utförs. Men finns den här typen av information även i anslutning till annat material i undersökningen?

I en artikel i boken *Swedish Archaeologists on Ethics* beskriver Elisabeth Iregren hur uppgifter om en persons fysiska tillstånd kan hjälpa till att ge en bild av skelettet i montern som en person och inte bara ett museiföremål. Hon nämner ett exempel där en drunknad

sjömans kvarlevor ställts ut med uppgifter om ålder, längd och kön samt förändringar på tänderna orsakade av piprökning (Iregren 2004:281). Jag håller med om att den här typen av uppgifter är till hjälp för att man ska kunna göra sig en bild av personen. De flesta hela skelett eller mumier i utställningarna har också uppgifter om kön, ålder och i vissa fall kroppslängd, även de kremerade kvarlevorna har uppgifter om kön eller ålder. Men mycket mer än så framgår i de flesta fall inte av resultaten från de osteologiska undersökningar som materialet antagligen genomgått.

Ett undantag från detta är Bäckaskogskvinnan utställd på SHM som har en av de mest utförliga informationstexterna av de kvarlevor från enskilda individer jag tittat på. Om henne nämns bland annat att:

”Först trodde man att det var en man eftersom gravgåvorna tolkades som fiske- och jaktredskap. En undersökning av skelettet visade märken i bäckenet som tyder på många barnafödslar! (...) Hon var 151 cm lång och blev ca 45 år gammal (...) Hennes tänder är friska men hårt slitna. Kanske använde hon tänderna för att mjukgöra skinn och senor till tråd och snören?” (SHM B9)

Här bidrar informationen från den osteologiska undersökningen till att ge en helhetsbild av personen. Samtidigt som texten behandlar den information man kan få ut av benmaterialet kopplas dessa fakta ihop med olika tolkningar.

Bäckaskogskvinnans skelett verkar alltså inte i första hand användas för att förmedla information om fyndets arkeologiska källvärde eller osteologiska arbetsmetoder, men ger inte heller någon helhetsbild av hälsotillståndet hos en stenåldersbefolkning. I stället handlar det kanske om att skapa en bild av en person som museibesökaren kan relatera till och identifiera sig med.

För de fyra skelett som visas upp på Landskrona museum redovisas kön, ålder och kroppslängd för samtliga individer. Om den mellersta graven, som är en dubbelgrav, framgår att det varit svårt att bedöma könet hos individerna då skeletten är dåligt bevarade. Dessa uppgifter om kön, ålder och kroppslängd kan inte ge oss någon mer detaljerad bild av vilka personerna i gravarna var och vad de ägnade sig åt, men det kan ändå vara ett steg på vägen mot ett levandegörande. I stället för att ge skeletten namn likt Bäckaskogskvinnan har man valt att sätta rubrikerna just utifrån uppgifter om kön och ålder och vad de kan indikera: ”*Den gamla från Tågerup*”, ”*Syskon eller par*”, ”*En kvinna*”.

Om nu ett skelettmaterial, som Bäckaskogskvinnans eller skeletten från Skateholm, kan innehålla rikligt med information borde man kunna anta att ett ännu mer välbevarat

material, så som mumifierade kvarlevor, borde rymma minst lika mycket information. När jag går igenom montertexterna från Egyptenutställningen på Medelhavsmuseet, som berör de enskilda mumierna, hittar jag dock väldigt lite information om de utställda individernas fysik. Att genomföra en osteologisk analys av en mumie kräver större och mer kostsamma ingrepp än att göra det på ett benmaterial. Ibland måste man för att kunna komma åt kunskap om mumien även förstöra eller skada materialet (Pringle 2001). Men att detta skulle vara orsaken till avsaknad av all typ av information av det här slaget, förutom uppgifter om kön och ålder, vilka skulle kunna vara baserad på skriftliga källor, verkar inte så troligt.

I det nedre utställningsrummet finns en monter med kvarlevor från minst tre individer. I den gemensamma texten redovisas hur olika metoder för röntgen har använts för att undersöka samtliga av museets mumier, vissa vid ett flertal olika tillfällen. Man har även öppnat upp ett hål i en av mumierna för provtagning. När det kommer till att redovisa syftet med eller resultaten av dessa undersökningar är man mycket sparsmakad. Det berättas att man kan upptäcka hur olika amuletter är placerade i lindningen och i vilken ställning mumien ligger. Men vad man kommit fram till vid undersökningarna redovisas bara för en av mumierna i montern. En ung individ har vid röntgen visat sig ha knäckt ryggrad, vilket illustreras med en röntgenbild bredvid mumien. Skadan på ryggraden tros vara dödsorsaken, men det spekuleras inte i vad den kan ha orsakats av.

Om en av de två mumier som visas på övervåningen kan man läsa att:

”Den 1 april 1960 röntgades mumien på St Eriks sjukhus i Stockholm, och 1962 öppnade man ett hål i magen för att ta ett vävnadsprov. År 2003 genomgick Neswayu en datortomografi på Karolinska universitetssjukhuset.

Röntgenbilderna visade att han ligger med armarna korsade över bröstet under linnebindorna. De bekräftade vidare att Neswayu var en vuxen, kraftigt byggd man då han dog. På bilderna syns också att mumien var rikt smyckad med amuletter av olika form och material.” (MHM 4:5)

I beskrivningen av undersökningarna redovisas tydliga fakta som årtal och namn på åtgärder och institutioner. Men man redogör inte klart för Syftet med åtgärderna, där sankas även information om att datortomografi är en typ av röntgen som gör det möjligt att få till tvärsnittsbilder av en kropp (Vårdguidens hemsida). Resultatet av ingreppen redovisas inte heller i någon större utsträckning. Beskrivningen berör ändå i någon mån vilka metoder som kan användas för att undersöka en mumie samt en del av den information man kan få fram

genom dessa undersökningar. Några kopplingar till hur den dödes fysik påverkats av hans liv eller hur hans fysik påverkat levnadsvillkoren redovisas dock inte.

Vissa utställningar har valt att framhäva kvarlevornas källvärde eller den information kvarlevorna kan ge. Andra har valt att inte göra det trots att det verkar finnas information om materialet. Kanske har dessa utställningar andra syften som skulle kunna överskuggas av allt för detaljerade anatomiska faktaredogörelser. Eller så finns det andra föremål i utställningen som förmedlar den information som framkommit vid undersökning av kvarlevorna.

Från medeltiden finns ofta ett betydligt större mänskligt benmaterial att tillgå än från tidigare perioder då jordfästning var den absolut vanligaste medeltida begravningsformen. Detta till skillnad från brons- och järnålder då kremering var vanligt (Kaliff 2004: 257ff). För en utställning baserad på medeltida material borde det alltså finnas goda möjligheter att använda sig av ben som uppvisar olika typer av skador likt de i Skateholmsutställningen eller benen från gånggriften på SHM. Metropolis på Kulturen är den enda utställningen med medeltida material i min undersökning. Här har man dock i första hand valt att använda de mänskliga kvarlevorna till att förmedla annan information.

Introduktionstexten till *Vardagsrummet*, den del av utställningen som skildrar olika aspekter av vanliga människors liv, tar upp olika sjukdomar som förekom i den osunda medeltida stadsmiljön:

”Man var hjälplös inför infektionssjukdomar som i värsta fall – Digerdöden – kunde ödelägga hela landsändar. Benbrott och enklare åkommor fanns det bot och lindring för i bla klostren. De som drabbades av spetälska isolerades i Sankt Jörgens Hospital.” (KL)

Det är i *Vardagsrummet* som den största mängden mänskliga kvarlevor ställs ut. Deras funktion är lite oklar men de kan inte anses ha någonting med texten om sjukdomar att göra. Det 40-tal skallar som sitter uppmonterade strax under taket längs med rummets ena långsida syns alldeles för dåligt för att eventuella sjukdomstecken skulle märkas och de har inte heller någon tillhörande informationstext. På rummets sista vägg förmedlas information om sjukdomar och sjukvård med hjälp av små medicinkrus och verktyg för åderlåtning.

En undersökning av de mänskliga kvarlevorna kan, som jag nämnde i samband med undersökningarna av mumierna på MHM, inte bara ge en bild av vad som hänt en person under dennes levnadstid utan även dödsorsaken och eventuella därefter orsakade skador. På KL finns två exempel på detta även om det i det ena fallet är lite tveksamt vilken förmedlingsfunktion det mänskliga materialet fyller. I *Lagrummyt* visas benen från en

underarm upp anatomiskt monterade bakom en glasruta formad som en yxa. Den tillhörande texten berättar om spår av en avrättning utförd som straff för ett brott:

”Några gravar från en bakgård vid Stora Södergatan vittnar om hur den medeltida kungamakten velat avskräcka genom att låta offren lida och skymfas. Två män i yngre medelåldern har fastbundna fått händerna och fötterna avhuggna och därefter halshuggits.”

Här finns dock ingenting som säger om armen i montern kommer ifrån dessa gravar och det går inte att som besökare se några spår av våld på skelettet. Armen bakom den yxformade rutan fungerar som en illustration som fäster uppmärksamhet på texten och kanske får det hela att kännas lite mer verkligt och obehagligt. På detta vis kan den sägas bidra till förmedlingen av information. Däremot bekräftar den inte på något vis textens berättelse.

Ett material som däremot tydligt visar upp tecken på våld återfinns i utställningens sista rum. I en tornformad monter ligger sex skallar i en hög på en bädd av sågspån. Skallarna kommer från individer som fått stora järnspikar slagna rakt igenom huvudet. I några sitter spikarna fortfarande kvar i hålen. Enligt texten har dessa individer först halshuggits och sedan har deras huvuden spikats upp på pålar för att ”sätta skräck i upproriska skåningar” (KL 57).

5.4 Efter livet kom döden.

En övervägande majoritet av kvarlevorna jag undersökt kommer från begravningar av något slag, möjligen undantaget ett skallfragment från Tågerup. Som jag behandlat tidigare är även de flesta kvarlevor utställda på ett sätt som ger en bild av den kontext i vilken de påträffats. I den här formen av iscensättning utgör den mänskliga resten en del i en helhet bestående av kvarlevor gravgåvor eventuella kistor eller urnor och ibland även spår eller rekonstruktioner av gravmonument.

Gravar är slutna fynd och bakom deras konstruktion ligger en medveten tanke. Detta gör dem värdefulla som arkeologiskt källmaterial. Gravar kan användas för att studera många olika aspekter av en kultur utöver dess begravningsritualer och trosföreställningar. Status och maktförhållanden, handel och kulturutbyte mellan olika regioner och könsroller är exempel på ämnen som studerats utifrån gravmaterial (Kaliff 2004:253ff).

Den utställning där man gjort flest gravrekonstruktioner är *Forntider*. Hela utställningen är uppbyggd kring berättelser om olika individer och dessa representeras ofta av

kvarlevor och i alla fall utom ett av gravmaterial. I en stiliserad gravrekonstruktion i början av utställningen sitter Bäckaskogskvinnans skelett. Av iscensättningen förstår man att hon begravts sittande i en grop med några föremål. Texten tolkar gravgåvorna som jakt och fiskeredskap. Dessa föremål uppges ha varit skälet till att skelettet länge tolkades som en man, men när detta motbevisats på osteologisk väg blev gravgåvorna i stället en utgångspunkt för att diskutera kvinnans roll i stenålderssamhället. Utställningsdelen är uppbyggd som en stiliserad stenåldersmiljö där man går igenom en hydda och ut i det landskap där graven är placerad. Majoriteten av kvarlevorna i *Forntider* visas upp tillsammans med en fotorekonstruktion av den döde, inte som han eller hon såg ut vid begravningen utan i livet. Bäckaskogskvinnans fotografi sitter placerat rakt ovanför det inglasade skelettet och i en monter till vänster om graven finns en rekonstruktion i vax som enbart avbildar hennes huvud.

Jag tycker inte att den här framställningen kan sägas behandla död och begravning i någon större utsträckning, och några tolkningar kring religiösa föreställningar finns inte. För flera andra kvarlevor i utställningen gäller detsamma. Kvinnan från Gårdlösa som ska representera romersk järnålder används för att visa på romerska influenser i modet:

”Kvinnan från Gårdlösa kläddes vid sin begravning i en dräkt inspirerad av medelhavsmodet. I graven fick hon även med sig vackra smycken.” (SHM G6)

Även för *mannen vid kusten* tolkas gravfynden som tecken på kontakter med andra kulturer. När det gäller kvarlevorna från *mannen från Vendel* och *den aristokratiska kvinnan från Köpingsvik* behandlas gravgåvorna som tecken på att de döda varit rika och mäktiga.

De flesta iscensättningar visar något om hur graven varit utformad och en del texter, såsom den till *den gamle och barnet från Skateholm* eller *mannen i inlandet* beskriver mer ingående vilka aktiviteter som ägt rum på platsen för begravningen men utan att lägga in några tolkningar. I informationen vid *barnen från Bankälla* som representeras av sex små urnor med brända ben kan man läsa:

”Förromersk järnålder...Människornas syn på begravningar verkar ha förändrats. Att begrava i hög var inte längre viktigt. I stället blev gravarna låga utan markeringar ovan jord.” (SHM F4)

I det rum som fått representera neolitikum möts besökaren av en rekonstruerad gånggrift. Det här är den grav i utställningen som tydligast knyts samman med kult och religiösa

föreställningar. Under rubriken *Gravar i evighetsperspektiv* presenteras flera tolkningar av traditionen med megalitgravar:

”Att människorna i Röseberga använde samma grav under så lång tid kan betyda att de hade en tidsuppfattning eller ide om evigheten. De levande var en länk i en kedja av liv och död. Man begravde och ordnade med de döda och gravlagda och planerade för sig själv och de som dog senare (...) Området utanför öppningen användes för ceremonier och offer vid begravingar eller vid andra speciella tillfällen. Massor av sönderslagen keramik har hittats i högar tillsammans med brända och krossade stenföremål (...) Är det resterna av en begravningsmåltid?” (SHM D1)

Även övriga föremål i rummet som inte är relaterade till graven behandlar olika typer av kulthandlingar som offer och tron på magiska krafter. I det rum som sedan behandlar bronsåldern utifrån andra gravmaterial fortsätter fokus att ligga på de rituella och religiösa aspekterna av döden och livet. Här används inga mänskliga kvarlevor.

Fortider är en stor och omfattande utställning indelad i 8 delar som beskriver olika tidsperioder med material från ett eller flera olika geografiska områden. Detta gör att varje del blir som en egen liten utställning. Religiösa föreställningar behandlas i de flesta delarna men det sker inte alltid i direkt anslutning till kvarlevorna och ibland har andra aspekter av det skildrade livsödet ansetts viktigare. I Bäckaskogskvinnans fall har exempelvis diskussionen kring könsroller lyfts fram.

När jag började göra mina observationer var jag mycket fokuserad på att observera just de enskilda kvarlevorna och till dessa direkt relaterade föremål. Den första utställning jag besökte var *Fortider* där mänskliga kvarlevor exponeras genom hela utställningen som behandlar en mängd olika tider och platser. När jag senare besökte *Människor som vi*, där de mänskliga kvarlevorna visas upp i ett avskilt och för ändamålet speciellt inrett rum, blev det en skarp kontrast. Jag tyckte att rummet väckte tankar kring döden och vår dödlighet, men det var mycket svårt att föreställa sig att de skelett som låg där en gång hade varit levande människor. I mina ögon blev de i första hand symboler för döden.

Några veckor senare intervjuade jag besökare på Landskrona museum om gravrummet i utställningen *Människor som vi*. Här framkom det att flera besökare ansåg att utställningen väckte tankar kring vilka personerna varit när de levde, hur de sett ut och vilka relationer de haft till varandra. På frågan: ”Vad har du lärt dig av utställningen i gravrummet?” svarade en 10-årig flicka: ”Att dom hade det jobbigt och arbetade mycket och att dom dog.” . Informationen i rummet behandlar inte levnadsvillkoren på platsen men dessa berörs i tidigare

delar av utställningen som har tydligt fokus på näringsfång och redskapstillverkning. Benens funktion är som jag först observerade även i den intervjuade flickans ögon att symbolisera döden men inte i först hand döden i vid mening utan döden för dessa specifika individer som levt de liv utställningen berättar om.

Vid entrén till gravrummet sitter två texter, den ena med rubriken *Gravplatsen* beskriver gravfältets bruksperiod och utseende med förmodade gravmarkörer. Här presenteras även en trolig del av en begravningsritual som utspelat sig på platsen:

”Det finns mycket bränt material i gravarna. Kanske brändes en död persons hus och tillhörigheter, och lades i graven som en del av begravningsritualerna.” (LM 37)

Nästa text har rubriken *gravfrid* och inleds med meningarna:

”Kroppar som begravts måste behandlas med respekt. Det har en gång varit anhöriga som velat begrava sina döda på detta sätt.” (LM 38)

Båda dessa texter visar att gravarna inte bara bär vittnesbörd om de personer som ligger i dem utan kanske i lika hög grad om de som valt att begrava dem. Informationen vid själva kvarlevorna redovisar kort och koncist vad man hittat i de olika gravarna i form av gravgåvor samt hur de varit orienterade. Textens uppläggning är densamma för alla gravar men bara en redovisar en försiktig tolkning av gravfyndens innebörd:

” En kvinna 40-45 år, 150 cm lång. Huvudet mot väster och ansiktet mot söder. Kroppen är ihoptryckt, vilket tyder på att kvinnan varit svept vid begravningen. Rödockrafärgning fanns vid bäckenet och mellan lårbenen.

I graven fanns mycket djurben (...) Kanske var det rester efter en begravningsmåltid (...)

Ovanpå överkroppen av kvinnan var ett 5-årigt barn begravt. Barnet var begravt vid ett senare tillfälle, varför man kan förmoda att graven varit markerad på något sätt. Var det kvinnans barn eller barnbarn?” (LM 42)

Det är i gravrummet som den religiösa föreställningsvärlden behandlas. I de tidigare utställningsrummen tas detta tema bara upp en gång och då i samband med ett ristningsprytt yxskaft av horn. Samma yxskaft finns avbildat i kolossalformat på väggen bakom gravarna och det är mot denna vägg som bildspelet projiceras (Fig.2). Yxskaftet som påträffats i vattnet antas ha varit ett viktigt kultföremål som offrats av någon speciell anledning. I gravrummet

finns en monter med andra föremål som offerats i vattnet eller i en nedgrävning. Några skullfragment som också påträffats i vattnet har dock inte fått rubriken offer utan betraktas som rester efter ”alternativa begravningar”.

Offer och religiösa symboler tycks vara placerade vid gravarna för att understryka känslan av värdigt vilorum. Det ristade yxskftet har ingen koppling till gravarna men ändå har man valt att pryda gravrummet med detta. Detta kan jämföras med Skateholmsutställningen där man också valt att ställa ut gravar som preparat i ett separat rum. I gravrummet på Landskrona museum ligger kvarlevorna i en stiliserad rekonstruktion av en begravningsplats medan man på Trelleborgs museum valt en mer verklighetstrogen rekonstruktion, ett diorama. Här ligger gravarna nära en rekonstruerad hydda i en utomhusmiljö där växt- och djurliv från tiden gestaltas. I stället för stämmingsfull musik hörs vågskvalp och röster. Ljuset i lokalen är tänkt att likna dagsljus och förändras inte i kulör eller styrka. En bänk i böljande former i rummets mitt erbjuder besökaren en sittplats precis som den läktarliktande konstruktionen på *Människor som vi*.

På en av väggarna utanför dioramarummet i Trelleborg behandlas gravar och gravgåvor. I stället för mänskliga kvarlevor använder man sig här av fotografier och tecknade bilder på gravarna som ställs ut tillsammans med föremålen. Här redovisas en rad olika tolkningar av föremålen. Djurben anses kunna symbolisera de dödas totemdjur, kanske hade den dräkt de döda begravdes i någon rituell innebörd då den ofta varit rikt dekorerad med tandpärlor och andra djurdelar. En del av en grav där dessa tandpärlor syns tydligt visas i en monter mitt emot texterna om gravgåvor. På sidorna om denna står två vaxdockor som bär var sin rekonstruktion av en tandprydd dräkt.

Innan besökaren kommer in i dioramadelen förväntas han eller hon alltså ha läst på en del om begravningsstederna på platsen och tolkningen av dessa. Placeringen av gravarna nära hyddan visar till exempel på att gravfältet var placerat i direkt anslutning till bopplatsen vilket finns beskrivet i texten utanför. Förutom de två människogravarna finns även en hundgrav placerad i dioramat. Flera hundgravar har, enligt texten utanför, påträffats bland människogravarna. Kvarlevorna är placerade i fördjupningar i den rekonstruerade markytan, en på var sida om rummet, och befinner sig några decimeter över golvytan under skyddande glasskivor. Varje grav är försedd med två illustrationer som visar hur de döda kan ha varit klädda och svepta samt vilka gravgåvor de kan ha fått med sig. Informationen i övrigt är sparsam. Den ena graven är en dubbelgrav med en man och en ung kvinna, kvinnan har en skullskada som tros vara dödsorsaken och det spekuleras i om hon offerats i samband med mannens begravning. Den man som ligger begravd i den andra graven har fått ett antal stora

hjørthorn med sig i graven, dessa kan vara tecken på någon aktivitet han utfört i livet så som jakt eller hantverk. Men en annan tolkning som presenteras är att de kan ha haft en mer komplex rituell funktion och kanske nedlagts för att hindra den döde att gå igen (TM).

Av de utställningar jag hittills behandlat använder alla på något vis mänskliga kvarlevor för att berätta om död och begravning även om det inte kan ses som kvarlevornas enda användningsområde. De kvarlevor som inte har någon textinformation om begravning visar genom de sätt på vilka de är utställda ändå någonting om gravskicket från den period de representerar och informationen kopplas till tolkningar av just gravskicket. Av alla utställningar jag har undersökt är det faktiskt bara en som helt avviker från det här mönstret och det är Metropolisutställningen på Kulturen i Lund.

Som avslutande rad i den text som inleder utställningsdelen *Vardagsrummet* på kulturen kan man läsa:

”Efter livet kom döden. Alla goda kristna begravdes omsorgsfullt på de många kyrkogårdarna för att invänta domedagen.”

I *Vardagsrummet* finns, som jag nämnt tidigare, Metropolisutställningens största mänskliga material i form av ett 40-tal kranier placerade på en list strax under taket. Under mina besök på utställningen hade jag svårt att få en uppfattning om kraniernas funktion och har lite slarvigt beskrivit dem som en del i rummets scenografi. Övriga föremål i vardagsrummet berättar på olika sätt om livet i staden för alla de människor som inte tillhörde kyrkan eller adeln.

En artikel som Mats Roslund har skrivit om dessa skallar i *Kulturens årsbok* från 2002 har fått titeln ”*De närvarande döda*”. Roslund skriver att skallarna ska ses i relation till den gravsten från en ärkebiskops grav som står uppställd under en baldakin mot rummets andra långsida inom utställningsdelen *Herrerummet*. Då de enklare medborgarna i staden inte efterlämnat några monument av den typen är det enbart deras kvarlevor som bär vittnesbörd om att de en gång levat. Han poängterar även hur de kulturella sammanhang de placerats i ger dem sin innebörd som personer i den medeltida staden (Roslund 2002).

Det mänskliga skelettet och kanske främst kraniet har under århundraden varit en symbol för död och förgänglighet inte minst i det medeltida samhället (Sidén 2005). Skallarna som tittar ner på besökaren kan ses som ett sätt att understryka att det funnits människor i staden som använt föremålen i montrarna, burit kläderna, mjölkat korna eller lekt med

leksakerna som visas. Stadens invånare är i och med detta närvarande men samtidigt påtagligt döda.

Begravningsritualer berörs sparsamt i Metropolisutställningen och man använder sig inte av mänskliga kvarlevor för detta ändamål. Inte heller foton eller bildrekonstruktioner av gravar förekommer. En barnkista och en modell av en kyrka där gravar markerats ut med små spikar får i stället gestalta begravningen av ”alla goda kristna” under medeltiden. Hanteringen efter döden av de inte fullt så goda kristna, i alla fall inte i ögonen på den som bestämt var de skulle begravas finns däremot representerad av mänskligt material. För den första lundabon redovisas kön och ålder men inte hur man kan veta något om dessa.

I *Herrerummet* finns en monter med rubriken *Folkliga traditioner*. Här visas det fragmenterade skelettet av ett spädbarn placerat i en liten hög på en grov tygbit. Texten berättar att: ” Det vid härden nedgrävda nyfödda barnet hade inte hunnit döpas och kunde därför spöka som ‘mylingen’.”(KL 13). Nästa mänskliga kvarleva, en anatomiskt monterad underarm, finns i *Lagrummet*. Denna behandlas närmare i förgående kapitel men tilläggas kan att texten som behandlar avrättningar understryker att avrättade inte fick begravas i vigd jord. I *Förvandlingsrummet* finns kvarlevor som tydligt vittnar om en våldsam död och framför allt en hantering av de döda långt ifrån den som brukades för ”goda kristna”. Männens kranier ligger i montern har först halshuggits och sedan har huvudena spikats upp på pålar. Huruvida de sedan begravdes och ifall huvuden och kroppar lades ner tillsammans framgår inte.

I alla dessa fall har kvarlevorna använts för att berätta om den avvikande döden, de ceremonier som brukades vid kyrkliga begravningar kan vi bara ana. Den kristna gravritualen lämnar inte många spår i själva graven, den döde får sällan med sig mer än sin kista och en enkel svepning. Gravgåvor kan möjligen förekomma i form av kristna amuletter, pilgrimsmärken eller mynt. Det finns vissa belägg för att placeringen på kyrkogården avspeglar personens status i samhället (Kieffer-Olsen 1990). Men dessa förhållanden avspeglas även i annat material från tiden. Religionsutövandet och livet i övrigt under den här tiden efterlämnar många fler spår än gravar inte minst i form av böcker, bildkonst och kyrkobyggnader. De flesta fynd som används i Metropolisutställningen kommer alltså inte från gravar utan är direkt kopplade till de levandes värld.

En utställning som till skillnad från Metropolis nästan enbart är baserad på gravmaterial är Faraonernas Egypten på Medelhavsmuseet i Stockholm. Detta har sin förklaring i att museets samlingar enligt utställningens texthäfte till största delen består av gravmaterial. Av 14 montrar placerade i två rum innehåller endast två material från de levandes värld, den ena av dessa var tömd för byte av föremål när jag besökte utställningen

men skulle även senare ha temat ”vardag och fest”. Den andra behandlade livet i och kring ett egyptiskt tempel.

De 12 montrar som innehåller gravmaterial har alla teman relaterade till de religiösa föreställningar som förknippats med död och begravning. Den rikliga tillgången på religiösa inskriptioner från tiden gör det möjligt att ge detaljerade beskrivningar av de olika objektens funktion i ritualerna kring den avlidne. Mänskliga kvarlevor visas upp i tre olika montrar, på övervåningen ställs två mumier ut tillsammans med andra föremål från olika gravar under rubriken *mumier och människoformade kistor*. Huvudtexten till montern behandlar över huvud taget inte mumierna utan ger en bild av den människoformade kistans kronologiska utveckling och därtill knutna religiösa föreställningar. Det är enbart i föremålslistan som avsnittet *Mumier och människoformade kistor* skiljer sig från texter till montrar utan mänskligt gravmaterial.

Utställningens enda skelett som är utställt i en rekonstruerad grav hamnar lite utanför utställningens tema. Gravgåvorna är inte de hieroglyfprydda sten- eller träföremål som fyller utställningens övriga montrar, utan förvaringskärl av olika storlek och form i keramik, skiffer och alabaster. Kroppen är i motsats till de på rygg liggande mumierna inte mumifierad och placerad i fosterställning. Det här förklaras med att graven är betydligt äldre än de flesta föremål i utställningen. I och med detta blir den mer som en egen liten utställningsdel och svår att relatera till helheten.

De mänskliga kvarlevornas plats i de begravningsritualer som gestaltas i så många montrar avhandlas som en egen del i montern med rubriken *Mumier*. Ett långt textstycke beskriver olika mumifieringssätt och antyder att vissa var mer kostsamma än andra och att tekniken utvecklades över tid. Mumifieringen förklaras också likt övrigt gravmaterial i utställningen utifrån den rådande trosföreställningen. I denna monter visas kvarlevorna utan gravgåvor.

6.Diskussion

6.1 Funktion, fakta, närhet och intresse

Nu har jag skildrat hur de mänskliga kvarlevorna används i fråga om var de är placerade och vilken information de är relaterade till. Men vilken funktion har de egentligen? För att svara på den frågan måste jag först definiera vad jag menar med ett utställningsobjekts funktion.

Artefakten har innan den hamnar i en utställning antagligen funktionen av vetenskapligt källmaterial eller i alla fall potentiellt vetenskapligt källmaterial. När materialet sedan hamnar i en utställning blir det utställningsobjekt som förväntas fungera som förmedlare av information framtagen genom forskning på det vetenskapliga källmaterialet, förutsatt att detta är utställningens syfte.

Ett utställningsobjekt kan användas på en rad olika sätt som ger det olika funktioner i förmedlingen, det kan som i fallet med den utställda armen på Kulturen fungera som intresse- och känslöväckande illustration till en text. I andra fall kan texten vara en direkt tolkning av objektet där dess autenticitet understryks. I ett sådant sammanhang får det funktionen av bevismaterial som stärker textens trovärdighet. Ett exempel på detta är benen från gånggriften i utställningen *Forntider*. I och med att besökaren här kan jämföra de friska och sjuka benen både med varandra och med textens beskrivning bidrar benen till att öka den skriftliga informationens trovärdighet. Alla de kvarlevor jag undersökt där texten hänvisar till det utställda materialet kan sägas ha den här funktionen. Det bör dock påpekas att de flesta föremål har flera olika förmedlingsfunktioner samtidigt.

Jag anser inte att ett objekts förmedlingsfunktion med nödvändighet är beroende av hur det förhåller sig till den skriftliga informationen, även om detta ofta spelar in. Iscensättningen av objektet och dess förhållande till andra objekt är minst lika viktig. Gundula Adolfsson beskriver det här genom att prata om föremålen som symboler med denotativa och konnotativa betydelser och kritiserar hur den sistnämnda ofta inte utnyttjas i de utställningar hon undersökt. Ett föremåls denotativa betydelse avser dess definition som föremål. En stenyxa placerad i en monter med texten neolitisk stenyxa understryker den denotativa betydelsen men drar inte nytta av objektets associativa, konnotativa betydelse som avser föremålets egenskaper. Om yxan i stället iscensatts på ett sätt som understryker dess effektivitet för trädfällning slutar den inte att ha den denotativa betydelsen stenyxa men får även den konnotativa betydelsen effektivt redskap. Skulle man däremot bara sätta en liten text bredvid yxan och beskriva dess effektivitet är den fortfarande inte en symbol för detta utan det är texten som förmedlar budskapet. Därmed inte sagt att föremålet i den först beskrivna iscensättningen saknar denotativ betydelse. Besökaren kan exempelvis förknippa ”stenyxa” med primitivt redskap men det är kanske inte vad utställaren vill förmedla (Adolfsson 1986: 62ff).

Att undersöka utnyttjandet av ett konnotativt objektspråk när det kommer till de mänskliga kvarlevorna är främst intressant för att få en uppfattning om hur materialets förmåga att väcka känslor kan antas variera med iscensättningen. Oavsett hur mycket de

mänskliga kvarlevorna kan förmedla om människors liv är de ändå ofrånkomligt att de vittnar om deras död. Få material kan ha en så stark denotativ betydelse som mänskliga kvarlevor, vi kan direkt relatera dem till oss själva om vi inte distanseras.

Att välja att ställa ut ett helt skelett eller bara en bit av ett skelett har till exempel betydelse för vad materialet förmedlar. Bäckaskogskvinnans skelett som ställs ut i sin helhet i en rekonstruerad grav har försetts med information om tandhälsa. Det har även de käkar som finns utställda på Skateholmsutställningen. Även om texterna till dessa två material skulle ha varit identiskt utformade, skiljer sig deras förmedlingsfunktion åt. Att hela Bäckaskogskvinnans skelett visas upp monterat så som det ser ut inne i oss själva gör identifikationen mer självklar, speciellt avgörande är kanske att hela kraniet finns på plats. Det är ingen slump att man valt att rekonstruera hennes ansikte och inte hennes hand eller ben. Det är inuti huvudet hon en gång tänkt tankar och känslor, med ögon näsa och mun har hon upplevt och kommunicerat med sin omgivning precis som vi. Skelettet är placerat i en grav som skiljer sig från vår tids svenska gravskick men skulle nog ändå av de flesta kännas igen som en grav. Gravläggnings vittnar om personer som brytt sig om och haft känslor inför den döda.

I fallet med käken krävs betydligt mer av besökaren för att han eller hon ska börja fundera över att käken faktiskt varit en del av en person. Texten beskriver bara fenomenet med tandslitage i allmänhet och kopplar det inte till en speciell individ. På väggen bakom käkarna finns en tecknad bild av två kvinnor som använder tänderna i sitt arbete. Men om denna minskar eller ökar distansen till individen bakom utställningsobjekten är svårt att avgöra.

Ett sätt att öka känslan av närhet till individen genom ett konnotativt objektspråk borde kunna vara att försöka skapa en känsla av närhet till själva kvarlevan. Detta kan åstadkommas genom att tillåta besökaren att komma rumsligt nära materialet. Det här eliminerar den symboliska spärr som avståndet kan utgöra men nödvändiggör den fysiska spärren i form av en glasskiva eller annat skydd för föremålet som då utgör en tydlig visuell gräns mellan betraktaren och det betraktade. Att i stället eliminera denna barriär på bekostnad av den rent rumsliga närheten kan ha en fördel i att man då samtidigt bryter mot ett traditionellt utställningsspråk där glasmontern utgör en av de mest karakteristiska symbolerna (Burenhult 1999; Roslund 2002).

Det sistnämnda sättet att skapa en känsla av närhet och närvaro utnyttjas i fallet med skallarna på kulturen. På utställningarna *Forntider* och Skateholmsutställningen samt i viss mån på *Människor som vi* finns exempel på mellanting mellan de båda exponeringssätten med

betoning på det första. I forntider gäller det endast skelettgravarna, *Den gamle och barnet från skateholm* och *Kvinnan från Gårdlösa* har båda placerats centralt i sina respektive utställningsrum. Montrarna är utformade som bord där graven ligger nedsänkt under en glasskiva. Besökaren har möjlighet att betrakta graven uppifrån och från flera olika sidor. Övriga föremål visas upp i väggmontrar bakom vertikala glasrutor. Bäckaskogskvinnan som presenteras sittande har fått sin grop inglasad men den rekonstruerade marken ligger utanför och hon sitter bara någon decimeter över rummets golv. Besökaren kan komma mycket nära kvinnan och betrakta henne från tre olika sidor samt uppifrån. Här frångås inte montern men besökaren kan komma nära och man har frångått den traditionella väggstående montern med en stor glasruta. De liggande gravarna är inte heller placerade i golvnivå utan upphöjda och ligger nära betraktaren.

På Trelleborgs museum har man i stället valt att placera de utställda gravarna i dioramadelen där själva landskapet inte begränsas av några glasrutor, däremot ligger ett skyddande glas över de enskilda gravarna. Monterkänslan reduceras av att gravarna ligger direkt i den rekonstruerade miljön utan att inramas av någon monterkonstruktion. Besökaren kan fortfarande komma nära men inte gå runt graven.

Människor som vi uppvisar också en utstuderad scenografi i sitt gravrum, men här finner vi en betydligt mer minimalistisk och stiliserad rekonstruktion av gravplatsen. I det här sceneriet är det inte den fysiska närheten till föremålen som är väsentlig utan snarare avståndet och den dämpade varierande belysningen som gör en detaljgranskning av föremålen svår. Genom att hålla åskådaren på ett visst avstånd och genom att ge stort utrymme åt konstnärliga uttryck som musik och poesi tar man här avstånd från ett traditionellt objektifierande utställningsspråk. Glasskivorna och informationsskyltarna finns dock fortfarande med i bilden.

De material som jag inte berört här ovan, de brända benen från *Forntider* samt benen i faktadelen på skateholmsutställningen, alla kvarlevor på faraonernas Egypten och de ben på Kulturen som visas i montrar kan inte direkt sägas eftersträva närhetskänsla på samma vis. Däremot har de i sin egenskap av verkliga rester efter en gång levande människor ändå en konnotativ betydelse som kanske inte framhävs men i många fall inte heller förringas. Detta gäller dock främst för de identifierbara kvarlevorna och när det rör delar av skelett i högre grad för kranier än övriga skelettdelar. Som tankeexperiment kan den som inte håller med om mitt resonemang försöka föreställa sig andra kroppsdelar, exempelvis händer eller fötter, uppsatta i *Vardagsrummet* på kulturen i stället för skallar.

Som del i utställningar av olika slag har alltså alla de kvarlevor jag undersökt funktionen av verktyg för förmedling. Materialet utnyttjas på en rad olika sätt. I de allra flesta fall styrker det på något vis trovärdigheten i den text de presenteras tillsammans med. Benmaterialen som är speciellt utvalda på grund av skador visar ett tydligt exempel på detta. Men det gäller även *Den gamle och barnet från Skateholm*, där man tydligt kan se hur de båda individerna ligger samt den rödockrafärgning som nämns i texten. En annan funktion som kommer av detta är att kvarlevan förtydligar texten genom att visuellt framhäva det texten bara kan beskriva, exempelvis hur resterna efter en brandgrav ser ut ett exempel på detta är *Barnen från Bankälla*. Eller rekonstruktionen av gravläggningen för *Mannen i inlandet* som visar hur det gravskick som kan tolkas som samiskt ter sig. I båda dessa fall är kvarlevan bara en del i en framställning som byggts upp av flera objekt men likväl en viktig del för helheten.

Alla museiföremål borde, om de ska fungera som sådana vara intresseväckande. Besökarens nyfikenhet ska på något vis stimuleras till att läsa informationsskylten eller bara begrunda och närmare studera föremålet. För några av kvarlevorna har den här funktionen speciellt betonats tillsammans med funktionen att väcka känslor och göra textens berättelse mer levande. Då tänker jag kanske främst på den avhuggna handen och skallarna med spikhål på Kulturen. Även gravarna på Landskrona museum känns speciellt präglade av detta syfte.

Utöver speciella iscensättningar som exempelvis kan väcka en känsla av obehag inför berättelsen om en avrättning kan kvarlevan även inge en känsla av närhet till själva personen. Det här är en funktion som liksom den trovärdighetsstyrkande funktionen är starkt kopplad till materialets autenticitet.

6.2 Alternativ till kvarlevor

Vad finns det för alternativ till att använda mänskliga kvarlevor som kan ha likvärdigt eller bättre förmedlingsvärde? Jag har visat på att mänskliga kvarlevor kan ha mycket att berätta om såväl människors hälsa som deras liv och religiösa föreställningar och förhållande till döden och till varandra. Som vetenskapligt källmaterial är de i många fall helt oersättliga men det behöver kanske inte betyda att riktiga skelett, brända ben eller mumier är det bästa materialet för förmedling av dessa fakta.

När det gäller att berätta om livet eller en speciell händelse kanske ett skelett och alla dess konnotationer begränsar snarare än stimulerar tanken. På *Människor som vi* finns ett exempel på hur man berättar om en tragisk död på ett känslöväckande sätt utan att använda sig av mänskliga kvarlevor. I en liten monter visas en pilspets i flinta. Texten berättar om

våldsamma konflikter och speciellt om ödet för ett barn i tioårsåldern som dödats genom ett pilskott. Den lilla flintabiten i montern blir den dödande pilen. På väggen intill kan man läsa en dikt som beskriver de tankar barnet kan ha haft precis innan sin död.

I just det här fallet har möjligheten att använda ett skelettmaterial inte funnits. Skelettet i den grav som tolkningen baseras på var så nedbrutet att bara en färgning i jorden och några tänder återstod (Kjällquist 2001). Men detta är inget som redovisas i utställningen. Att benen utelämnats har här gett möjlighet till en konstnärlig tolkning av händelseförloppet, känslan av närhet till den döda uppnås inte på samma sätt som med en kvarleva. Men däremot tycker jag att det blir lättare att föreställa sig personen just i dödsögonblicket. Utan ett skelett som definitivt bekräftar berättelsens dödliga utgång blir det lättare att se den levande personen framför sig eller själv sätta sig i dennes ställe. Någon framställning som motsvarar denna men använder sig av kvarlevor finns inte i de utställningar jag besökt så det är svårt att bedöma vilken effekt användandet av kvarlevor kunde ha haft. Vid mina intervjuer på museet hade jag tyvärr inte med någon fråga om denna framställning, men en man i 50-årsåldern kommenterade ändå iscensättningen av pilspetsen som starkt känslöväckande.

Om det i stället för dödsögonblicket är död och begravning i en vidare bemärkelse som står i fokus för framställningen har den här typen av gestaltning inte lika klara fördelar. Det finns fyra ganska olika iscensättningar av gravar utan kvarlevor i de material jag undersökt. Två av dessa, *Hövdingen från Hasslöv* och hans släkt samt *Kvinnan från Stora Köpinge*, visas upp på *Forntider* i det rum som ska representera bronsåldern, den tredje finns på Medelhavsmuseet och har rubriken *En gravkammare från nya riket* och den fjärde som finns på Kulturen i Lund har rubriken *Barnkista*.

Texten om Hövdingen från Hasslöv och hans släkt beskriver seden att under bronsåldern begrava i hög. I den tillhörande montern står ett antal gravurnor från olika högar uppställda på små piedestaler. Varje piedestal är prydd med en svart siluettbild av ett ansikte. Bilden är olika för varje urna. Bredvid kärlen ligger gravgåvor men den lilla högen med brända ben som också borde ligga där har ersatts av siluettbilden. Hövdingen finns även gestaltad som fotorekonstruktion utanför montern.

I montern intill ligger gravgåvorna tillhörande *Kvinnan från Stora Köpinge*, men här har man inte ersatt skelettet, utan allt fokus ligger på själva gåvorna och det dessa kan vara tecken på.

”Vem var hon egentligen? Hade hon någon särskild uppgift, kvinnan som begravdes i en så speciell dräkt? (...) Kvinnan från Stora Köpinge hade en kort kjol av ullsnören dekorerad med massor av

bronsrör (...) Kvinnor med denna speciella kjol finns också avbildade på hällar och som figuriner i brons (...) Har hon tillhört en speciell grupp i samhället?" (SHM E9)

Som för de andra livsödena finns en stor fotorekonstruktion av kvinnan i sin speciella dräkt i anslutning till montern. Båda de ovan behandlade exemplen visar upp gravgåvor som kopplas till specifika personer. Den som valt ut objekten har antagligen haft tillgång till ett komplett material från de gravundersökningar som ligger till grund för framställningarna. Jag har inga uppgifter om vilket skick kvarlevorna befunnit sig eller varför de utelämnats.

En gravkammare från nya riket i utställningen Faraonernas Egypten är en gravrekonstruktion som består av föremål från olika gravar, platser och perioder. Ett av föremålen, en 5000 år gammal säng, är inte ens från tiden för nya riket. Föremålen ligger i ett litet rum med glasskiva i dörröppningen och jag antar att framställningen syftar till att ge en generell bild av en gravkammare från perioden. Till skillnad från den rekonstruerade skelettgraven i samma utställning eller gravarna på SHM som representerar gravskicket på en viss plats eller för en viss person. Kanske är det därför man valt att inte ställa ut kvarlevor i *En gravkammare från nya riket*.

Utelämnandet av mänskligt material i de nu behandlade exemplen har ingenting med etiska betänkligheter att göra. Båda utställningarna exponerar kvarlevor i liknade sammanhang som de här helt föremålsbaserade framställningarna. För det två livsödena på SHM finns en möjlighet att just de berörda materialen varit i för dåligt skick. För *Hövdingen från Hasslöv* och hans släkt tänkte man sig kanske att de brända kvarlevorna var svåra att relatera till och valde därför att ersätta dessa med siluetter. Att visa upp hur resterna efter en brandgrav ser ut ansågs antagligen inte nödvändigt då detta görs på flera andra ställen i utställningen.

När det gäller det fjärde exemplet, den lilla barnkistan på Kulturen, tycker jag att det är lite svårare att avgöra varför man valt att inte ställa ut den tillsammans med kvarlevor. Kistan är placerad i en liten glasmonter fäst på Vardagsrummets sista vägg så pass långt ner att man kan betrakta den ovanifrån. I kistan ligger ett vitt bylte som antagligen ska symbolisera en svept barnkropp. Texten behandlar i korta drag tidens gravskick och berättar att barn begravdes lika omsorgsfullt som vuxna och ofta placerades nära kyrkan. Kanhända fanns inte den gravlagda bevarad och det kändes kanske inte rätt att lägga något annat barnskelett i den lilla kistan. Det är också tänkbart att ett barnskelett är känsligare att visa än ett skelett av en vuxen människa. I en utställning som metropolis där inga hela skelett visas skulle ett helt skelett i en kista som dessutom kommer från ett barn kanske väcka mer känslor

än önskvärt. Men samtidigt ligger i en monter bara några meter bort en liten hög med ben från ett spädbarn. Dessa var dock så fragmenterade och hopblandade att jag inte hade en tanke på att de kom från en människa innan jag läst montertexten.

Nu har jag gått igenom fyra framställningar som baseras på information från gravar men där man valt att plocka bort eller ersätta den döda av olika anledningar. Jag har även observerat ett par exempel på hur man helt eller nästintill helt valt att avstå från någon form av gravmaterial i förmedlingen av fakta som i flera andra utställningar redovisas tillsammans med kvarlevor. De små åderlåtningsskivor och andra medicinska redskap som visas på Kulturen under rubriken *Sjukvård* kan ses som ett exempel på detta, liksom den kyrkomodell i samma utställning där gravtätheten markerats med små spikar.

Fakta som framkommit vid osteologiska undersökningar eller gravundersökningar finns säkert även i anslutning till en rad andra föremål i de olika utställningarna men det är inget jag lyckats notera. Det är dock en föremålsgrupp som jag ännu knappt behandlat i uppsatsen och som är intressant när kvarlevornas förmedlingsvärde diskuteras, nämligen rekonstruktionerna av människor fotografiska, tecknade eller skulpterade. I samband med behandlandet av denna kategori bör även samtida avbildningar av människor nämnas då dessa förekommer flitigt i *Faraonernas Egypten* och i alla fall någon gång i *Metropolis*.

En framställning som den med pilspetsen från Tågerup kräver att besökaren stannar upp och läser texten. Annars förblir pilspetsen bara ett flintföremål bland andra och inte den dödande pilen. Fördelen är att åskådaren får göra sig sin egen bild av händelsen och personen men bara om han eller hon stannar till länge nog. Ett exempel på textlös förmedling som utnyttjar rekonstruktioner i kombination med kvarlevor är montern med de två vaxdockorna och den halva graven med tandpärlor på Trelleborgs museum. Graven symboliserar här källmaterialet och dockorna med sina dräkter tolkningen. Hade dockorna placerats separat hade de fortfarande förmedlat information om dräkten men inte om vad konstruktionen baserats på.

När det gäller att rekonstruera det mänskliga materialet kan man inte prata om användningsområden på samma sätt som när man rekonstruerar ett föremål då materialet faktiskt är rester av en eller flera levande individer. Människorna har otvivelaktigt haft en rad funktioner i sitt samhälle om än mycket mer komplexa än funktionerna hos en stenya eller ett lerkärl. När personerna sedan dött har de oftast fått funktionen av centralpunkt för en begravningsritual och efter sin begravning fått ytterligare andra funktioner. Även långt sedan alla minnen av de levande personerna i fråga bleknat har kanske deras gravar och det faktum att det är just gravar fortsatt att ha betydelse.

Att rent visuellt sätt in kvarlevorna i de sammanhang det befunnit sig i efter sin begravning är lättare än att placera dem i sitt sammanhang som levande. Då den största delen av det mänskliga materialet på de utställningar jag besökt varit fynd från orörda gravar har man en god bild av hur gravarna sett ut. Att sätta ett nytt skaft på en gammal flintyxa låter sig göras ganska lätt men att på samma sätt ge förhistoriens människor nytt kött på benen är lite mer komplicerat. Att placera en rekonstruerad dräkt på skelettet och placera detta i en vardags situation skulle kunna ge upphov till en rad otrevliga konnotationer, exempelvis associationer till uppstoppade exotiska djur. Precis som kvarlevorna fungerar trovärdighetsstyrkande och känslöväckande tillsammans med texter kan de även göra det med rekonstruktioner.

De tecknade rekonstruktioner som förekommer har jag haft lite svårt att förhålla mig till. Det är främst på Trelleborgs museum man använder sig av teckningar för att presentera olika tolkningar. Bilderna är ganska små och visar upp människor i en rad olika situationer. Illustrationerna fungerar både informativt och intresseväckande. I frågan om att skapa en närhetskänsla känns de små bilderna i alla fall för mig personligen mer som ett hinder än en hjälp. Det lilla formatet och mediet som jag associerar med fiktiva framställningar gör att de stannar vid att vara en presentation av en tolkning. De svartvita fotografierna av gravar som används flitigt är förklarande och förtydligande men dessa saknar i ännu högre grad förmågan att väcka känslor. Detta hade kanske kunnat förändras om de visade i färg och i större format.

På *Forntider* tycker jag att man har lyckats bra med bildrekonstruktioner i form av fotografier som komplement till kvarlevorna. Här handlar det i de flesta fall inte om att ersätta utan om att komplettera, även om några undantag förekommer. Hallonflickan, vars kvarlevor finns på ett annat museum, representeras exempelvis enbart av en fotorekonstruktion. Det fotografiska mediet kan ge ett realistiskt dokumentärt intryck som understryks av att framställningarna är i nära nog naturlig storlek och de flesta avbildande personerna tittar ut i rummet.

Ett alternativ till kvarlevor som kan finnas i det arkeologiska materialet och har koppling till den specifika personen är porträtt i form av målningar, skulpturer eller skriftliga beskrivningar. Bland de material jag undersökt är dessa inte alltför vanligt förekommande om de alls förekommer. Det material som ligger till grund för *Faraonernas Egypten* utgör dock ett undantag. Här finns rikligt med såväl målningar som skulpturer av olika namngivna personer. Den egyptiska bildkonsten är till sin karaktär mycket stiliserande men bilderna ger ändå en uppfattning om kläder, frisyrier och sminkning. Dessa har en funktion i sig själva men skulle även kunna användas likt graven med tandpärlorna.

På Metropolis får en gravsten försedd med porträtt av en ärkebiskop ge ett ansikte åt de högre stånden i samhället liksom skallarna på andra sidan rummet ska symbolisera enklare människor. Även om gravstenen står under en baldakin som drar till sig blicken är skallarna ett mycket effektivare sätt att påkalla uppmärksamhet. Det kan ha att göra med placeringen i rummet men detta är nog inte den enda anledningen.

De mänskliga kvarlevorna är ett i särklass intresseväckande material och till skillnad från exempelvis vackra guldsmycken är det inte deras tilltalande estetik utan deras inneboende symbolvärde som lockar, skrämmer och upprör. Det är i dag fullt möjligt att göra verklighetstroga kopior av kvarlevor men dessa kan aldrig ge samma känsla av närhet som det riktiga materialet.

Kvarlevor kan dock i vissa sammanhang av olika anledningar vara mindre lämpliga eller i de fall de handlar om bevarandegraden omöjliga att använda för viss förmedling. Ett bra exempel på hur man löst detta är pilspetsen på *Människor som vi* eller vaxrekonstruktionerna i Skateholmsutställningen. I de fall där det rör sig om att ersätta kvarlevor som på grund av att bevarandegraden gör att de inte är så mycket att visa upp kan kanske andra symboler ha en bättre förmedlingsfunktion, som i fallet med *Hövdingen från Haslov* och hans släkt. Här har framställningen även en fördel genom att den bryter av mot iscensättningen av brandgravar från senare perioder så att skillnaden understryks och upprepning undviks. Om själva kvarlevorna inte är det mest centrala i förmedlingen kan deras närvaro kanske dra åt sig onödigt mycket uppmärksamhet och leda tankarna ifrån det man vill förmedla om den levande människan eller den specifika gravgåvan.

Jag tycker att kvarlevorna i de utställningar jag besökt i hög grad utnyttjas på ett sådant sätt att de vore svåra att ersätta utan att utställningen förlorade i djup, trovärdighet och förmåga att väcka känslor. Men visst går det att använda andra metoder för att förmedla mycket av det som kvarlevorna berättar om, frågan är kanske inte om det går att ersätta kvarlevorna utan om det är motiverat. Om vi nu ändå har detta material i våra magasin i egenskap av oersättligt forskningsmaterial, ser jag ingen övertygande anledning att inte utnyttja det även i förmedlingen.

6.3 Etik, känsla, respekt och professionella normer

Alla de utställningar jag besökt använder sig på något sätt av mänskliga kvarlevor. Av detta kan man dra slutsatsen att samtliga utställningsproducenter anser det etiskt riktigt att ställa ut den här typen av material. I ICOMs etiska regler för museer som antogs 2004 finns punkter

som berör hanteringen av mänskliga kvarlevor under de tre rubrikerna *Samlingarnas förvarande, Insamling och forskning* samt *Utställningarna* (ICOMs etiska regler för museer 2005). För användandet av mänskliga kvarlevor i utställningar gäller att:

”4.3 Att visa känsligt material

Mänskliga kvarlevor och material av religiös betydelse måste visas på ett sådant sätt att det överensstämmer med professionella normer, och i medvetande om de intressen och trosuppfattningar som finns bland de samhällsmedlemmar, etniska eller religiösa grupper som föremålen kommer ifrån, i den mån dessa uppfattningar är kända. De måste presenteras med stor takt och respekt för de känslor av mänsklig värdighet som alla folkslag delar.” (ICOMs etiska regler för museer 2005:9)

För förvaring omtalas även att materialet skall förvaras säkert, vilket även gäller i utställningssammanhang då detta också är en typ av förvaring. Annars är textens innehåll i stort sett likadant i de tre punkterna. Dessa regler är antagna senare än tillkomsten för fyra av de fem utställningar jag besökt, men kan ändå ses som en sammanfattning av den grunduppfattning om hanteringen av mänskliga kvarlevor som varit allmänt vedertagen under den period utställningarna uppförts. Det faktum att utställningarna inte tagits bort tyder på att de fortfarande anses etiskt försvarbara.

Att döma av de olika texter jag läst som behandlar mänskliga kvarlevor i forskning och utställningar är det ingen som direkt motsätter sig ICOMs regler. Men resonemangen kring vad som kan anses som ett respektfullt hanterande av kvarlevorna, och i och med detta hur dessa kan användas i utställningssammanhang inom ramen för de professionella normerna ser lite olika ut (Iregren 2004; Kaliff 2004; Pearson 1999; Roslund 2002). Det finns även en diskussion kring om någon av riktlinjerna kan sägas vara mer betydelsefull än någon annan (Iregren 2004 ; Roslund 2002).

Mats Roslund och Elisabeth Iregren behandlar i olika texter just den etiska problematiken kring att använda mänskliga kvarlevor i utställningar. Båda framhåller vikten av att den mänskliga resten uppfattas som en individ och inte ett objekt bland andra. Iregren tar sin utgångspunkt i materialets betydelse som vetenskapligt källmaterial och hur resultaten från forskningen kan användas för att göra individen mer framträdande. Hon jämför sitt exempel på en bra exponering av mänskliga kvarlevor, den drunknade sjömannen, med framställningar där kvarlevor valts bort och visar på fördelar med att använda materialet. (Iregren 2004: 275ff)

Roslund tar upp exempel på hur vetenskapen under 1800 talet legitimerade uppvisandet av mänskliga kvarlevor i naturvetenskapliga sammanhang genom att reducera dessa till vetenskapliga objekt utställda i vitrinskåp likt andra föremål och helt skilda från kulturella budskap. Roslund menar att man genom att helt skala bort de naturvetenskapliga elementen i exponeringen samt presenter materialet i ett kulturellt sammanhang framhäver individerna. Han använder skallarna på kulturen som exempel för dessa yttrar sig detta genom att materialet inte visas i en monter och helt saknar information kring sin funktion som vetenskapligt källmaterial. I och med att denna iscensättning har större potential att väcka känslor då åskådaren inte distanseras från materialet kan den även bli mer provocerande. Men enligt Roslunds resonemang är en avdramatiserad, objektifierande framställning inte mer utan snarare mindre etisk riktig än en framställning som kan verka provocerande för att den framhåller materialets mänsklighet (Roslund 2002:154f).

Jag har i föregående kapitel redogjort för hur olika material presenteras i förhållande till dessa resonemang med Bäckaskogskvinnan som exempel på det första. Skallarna på kulturen utgör det enda klara exemplet på det senare. De kvarlevor som används för att enbart visa exempel på skador och sjukdomar skulle nog inte anses framhäva individen enligt något av dessa resonemang, speciellt inte Roslunds. Men de fyller ändå en viktig funktion i att förmedla information om hur arkeologer arbetar samt för att ge trovärdighet. För *Människor som vi* och *Metropolis* går det kanske ändå delvis att tolka utlämnandet av ett sådant här material som ett etiskt ställningstagande. Det resonemang som enligt Roslund ligger till grund för iscensättningen i *vardagsrummet* känns inte förenligt med ett material med uppgift att visa på skador. Den text som på *Människor som vi* talar om att plocka sönder skelett i småbitar som något mindre önskvärt (se nedan) skulle kunna tolkas som ett avståndstagande från exponering av lösa skelettdelar från gravar.

Vid ingången till gravrummet på Landskrona museum möts besökaren av en text med rubriken *Gravfrid*:

”Gravfrid Kroppar som begravts måste behandlas med respekt. Det har en gång varit anhöriga som velat begrava sina döda på detta sätt. I Tågerup skulle fornlämningen tas bort för att marken skulle användas till järnväg. Beslut togs att bevara gravarna hela, och inte plocka upp skeletten ben för ben för slutförvaring i lådor i ett magasin. Vår förhoppning är att när denna utställning är slut, åter kunna begrava kropparna i jorden.” (LM 38)

I jämförelse med att plocka sönder de ganska dåligt bevarade skeletten i sina fragmenterade beståndsdelar och stoppa dem i pappkartonger i ett magasin utan några i texten synbara skäl känns nog för de flesta betydligt längre ifrån respektfullt och värdigt än att visa skeletten på det sätt man gör. Jag har inte pratat med någon på museet om den här texten syfte men jag tycker att man verkar försöka undvika möjligheten att någon ska känna sig illa berörd snarare än att faktiskt förespråka återbegravning då det inte finns något egentligt löfte om detta.

De gravar som berörs i den här texten är flera tusen år gamla, de intressen och trosuppfattningar som innehades av de folk som använde gravfältet är för länge sedan bortglömda och de finns inga nu levande representanter för dessa som kan ha synpunkter på exponeringen. Men det sätt på vilket gravarna exponeras påverkar ändå den bild vi får av dessa människor. Texterna utanför och i rummet vittnar om spår av lika begravningsritualer såsom brännandet av den dödes hus och begravningsmåltider. Kanske föregicks begravningarna av rituella festligheter som knappast kan associeras till den lugnt plingande musiken och ljusspelet bland gravarna. Kanske har man valt att inte utveckla dessa tolkningar vidare för att lämna plats åt en iscensättning som spelar på vårt eget samhälles syn på döden för att få besökaren att relatera framställningen till sin egen syn på liv och död.

Jag har tidigare beskrivit hur jag uppfattar exponeringen av kvarlevor på Medelhavsmuseet som väldigt lik den av övriga föremål. Detta innebär att gravarna inte utmärker sig på annat sätt än genom de associationer de väcker i sig själva. Men jag skulle också kunna vända på resonemanget och påpeka att hela utställningen är utformad som en stor grav. Lokalen är i det övre rummet närmast tempelliknande och nere i källarrummet har fantasin inte långt till de underjordiska gravkammare som finns beskrivna i texthäftet.

För den avlidnes anhöriga var det inte mumien i sig som var det centrala efter begravningen, han eller hon hade ju färdats till dödsriket. I stället var det offerborden och de olika bilderna och texterna i gravkapellet som de anhöriga såg vid sitt gravbesök. I utställningen förekommer flera föremål från sådana kapell och föremål med liknande funktion. Namnen på personer som varit glömda i tusentals år kan åter igen läsas av människor och på så vis kanske åter skänka den döde *"kraft och välgång i dödsriket"*. Det är nog svårt att besöka den här utställningen utan att känna vördnad inför kvarlevorna från dessa människor som varit en del av den värld utställningen beskriver. Att analysera vilken utställning som helst med frågemall och anteckningsblock är dock ett ypperligt sätt att distansera sig, speciellt till en framställning som är beroende av att besökaren får en uppfattning om utställningen som helhet.

Det finns alltså en viss skillnad i hur de olika utställningarna valt att förhålla sig till den etiska diskussionen, att ställa ut kvarlevor på ett sätt som tar lika mycket hänsyn till alla människors intresse är inte genomförbart. Att endast en utställning valt att förklara sitt agerande i text tyder kanske ändå på att det inte ses som så problematiskt av den största delen besökare. Bland de personer jag intervjuade på *Människor som vi* tyckte ingen att det var fel att ställa ut skelett på museum. Det är möjligt att en undersökning på Kulturen som valt ett ännu mer okonventionellt utställningssätt skulle kunna ge andra

reaktioner, vilket Roslund antyder i sin artikel men även här verkar många vara positivt eller neutralt inställda (Roslund 2002). Att väcka känslor och få åskådaren att fundera och ifrågasätta är en viktig del i just den här iscensättningen.

7. Sammanfattning och slutsatser

Mina observationer från olika utställningar tyder på att det finns en god möjlighet att använda mänskliga kvarlevor för att förmedla kunskap om en rad olika aspekter på den förhistoriska människans tillvaro. Ser jag till de utställningar jag undersökt har jag märkt att användandet av mänskliga kvarlevor i hög grad är knutet till vissa återkommande teman. Då jag enbart besökt ett litet antal utställningar finns rimligen många fler sätt att använda materialet än de jag iakttagit.

Samtliga besökta utställningar använder mänskliga kvarlevor för att förmedla information som rör döden, vilket är föga överraskande. I de flesta fall handlar det om begravning och begravningsritualer (SHM, LM, TM, MHM) men även döden som bestraffning eller som följd av krig behandlas (KL). Ett annat tema är hälsa, sjukdomar och skador som på SHM och TM behandlas med separata benmaterial som är utvalda för att de uppvisar olika typer av skador. I samband med båda dessa teman förmedlas i flera fall information om de arkeologiska arbetsmetoderna vid undersökningen av materialet, så väl i fält som vid senare bearbetning.

Även om döden och föreställningen kring denna ofta är central vid första anblicken av materialet, dess iscensättning och tillhörande information handlar det ibland i lika hög utsträckning om livet personen levde innan han eller hon begravdes. Detta märks särskilt tydligt i utställningen *Forntider* på SHM där flera av gravarna ställs ut i en stiliserad rekonstruktion av den plats där de gravlagda levde och mitt ibland de montrar som berättar om aktiviteter som hör livet till.

Kvarlevorna används på olika sätt och får i och med detta olika funktioner för förmedlingen. Dessa kan i korthet beskrivas som:

- Bekräftar och stärker trovärdigheten i och förtydligar texten exempelvis *Den gamle och barnet från Skateholm* eller benen i faktadelen på Trelleborgs museum.

- Skapar intresse och väcker känslor som får texten att kännas mer verklig, exempelvis den avhuggna armen eller skallarna med spikhål på Kulturen.
- Förmedlar en känsla av närhet till den person de en gång varit en del av, för in människan i framställningen, exempelvis *Bäckaskogskvinnan* eller gravarna på *Skateholmsutställningen*.

För alla iscensättningar av kvarlevor gäller att kvarlevan har flera olika förmedlingsfunktioner samtidigt, men vissa framhävs mer än andra.

I det undersökta materialet finns en rad olika alternativ och komplement till att använda kvarlevor. Vissa av dessa iscensättningar gör sig antagligen bäst utan mänskligt material. De kvarlevor som förekommer i utställningarna utnyttjas dock på ett sådant sätt att de skulle vara svåra att ersätta. Kopior av kvarlevor förekommer inte i utställningarna. Däremot används fotografier av kvarlevor och bildrekonstruktioner av människor baserade på kvarlevor. Jag anser att dessa rekonstruktioner vinner mycket på att visas tillsammans med sitt källmaterial och alltså inte är en fullgod ersättning för detta men väl ett gott komplement. Med ett annat material att studera hade jag kanske kommit fram till det motsatta.

Ingen av utställningarna förefaller avstå ifrån att visa kvarlevor av etiska skäl. De framställningar där material saknas ser antagligen ut så av praktiska eller förmedlingsmässiga skäl. Samtliga utställningar kan även sägas följa ICOMs rekommendationer för exponering av *känsligt material* även om de gör det utifrån lite olika etiska resonemang. Att bara en utställning valt att förklara sitt användande av mänskligt material tyder på att de flesta museibesökare inte ifrågasätter de sätt på vilket kvarlevorna exponeras, vilket även mina intervjusvar tyder på.

Referenser

Litteratur

- Adolfsson, G 1987. *Människa och objekt i smyckeskrin, En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Stockholm/Lund: Symposion Bokförlag & Tryckeri AB .
- Bahn, Paul G. (ed.) 2003. *Written in Bones. How Human Remains unlock the Secrets of the Dead*. Newton Abbot: David & Charles.
- Burenhult, G 1999. Förmedling av forntid – om en stenåldersutställning. I: *Arkeologi i Norden I*. Burenhult, G (red). Stockholm: Natur & Kultur. s16-17
- During, E 1999. Om benbestämningar inom arkeologin I: *Arkeologi i Norden I*. Burenhult, G (red). Stockholm: Natur & Kultur. s124-131
- ICOM s *Etiska regler för museer* 2005 i svensk översättning av Katarina Årre.
- Informationsfolder från LM 2003. *Människor som vi, stenålder I Tågerup*.
- Informationsfolder från MHM 2006 med kalendarium för våren 2006.
- Informationsfolder från SHM 2006. *Lärande på historiska museet våren 2006*.
- Iregren, E. & Redin, L(red) 1995. *I Adams barn..., En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial*. University of Lund, Institute of Archaeology Report Series No. 55. Lund.
- Kaliff, A 2004. Hunting the dead. On archaeology, graves and ethics. I: *Swedish archaeologists on ethics*. Karlsson, H (red). Lindome: Briocoleur Press. s251-263
- Karlsson, H 2004. Archaeology's moral awakening. An introduction. I: *Swedish archaeologists on ethics*. Karlsson, H (red). Lindome: Briocoleur Press. s13-20
- Kieffer-Olsen, J 1990. Middelalderens gravskick i Danmark. I: *Hikuin 17*. Kirkearkeologi i Norden 3. Højbjerg: Hikuin.
- Kjällquist, M 2001. Gåvor eller avfall? En studie av sex mesolitiska gravar från Tågerup. I: *Tågerup specialstudier*. Karsten, P. & Knarrström, B., (red). Lund : UV Syd, Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. s 32-69
- Lundström, I 1999. Förord I: *Skelett i garderoben*. Lundström, I. & Svensson, K (red). Statens historiska museums utställningskatalog nr 329. Stockholm: Statens Historiska Museum. s5
- Pearce, S 1999. Presenting Archaeology. I: *Making Early Histories in Museums*. Merriman, N.,(red) Lichester University Press. London/New York. s 12-27

Pearson, P. M 1999. *The archaeology of death and burial*. Texas A&M University Press College Station.

Pringle, H 2001 (1 utg. på engelska: *The mummy congress*). *Mumiekongressen. Vetenskap, besatthet och evig död*. Stockholm: Forum.

Roslund, M 2002. De närvarande döda. I *Tingsligheter*. Fredriksson, C (red). Kulturens årsbok 2002. Lund : Kulturen. S152-161

Sidén, K 2005. Kroppen och tiden. I: *Kroppen. Konst och vetenskap*. Holger, L. (red). Nationalmuseums utställningskatalog nr 642. Stockholm: Nationalmuseum. s231- 247

Watkins, J 2005. The politics of American archaeology: cultural resources, cultural affiliation and Kennewick. *Indegenous archaeologis, decolonazing theory and practice*. Smith, C & H. M, Wobst (red). One world archaeology series 47. New Yourk: Routledge. s 189-203

Wood, B. & Cotton, J. 1999. The representation of prehistory in museums. I: *Making Early Histories in Museums*. Merriman, N (red). London/New York: Lichester University Press. s24-42

Muntliga källor

Iregren, E 2006 08 04

Hemsidor

National NAGPRA
<http://www.cr.nps.gov/nagpra/> (2006-11-20)

Statens historiska museum (2006-02-20)
<http://www.historiska.se/>

Vårdguidens hemsida (2006-12-06)
<http://www.varldguiden.se>

Artiklar från Internet:

Thomasson, T., 2005. *JO synar beslut om Dombrowskys skalle*. Sydsvenskans hemsida: <http://sydsvenskan.se>, direkt adress: <http://sydsvenskan.se/lund/article121047.ece>
Daterad: 2005-09-27 Besökt: 2006-07-26

Berggren, Å., 2005. *Debatt om repatriering i Lund*. Arkeologidagen 2005. I : Gjallarhornet nr4 2005.
http://www.arkeologiskasamfundet.nu/pdf/gjall_2005_04.pdf

Museibesök

SHM Statens historiska museum utställning: *Forntider* besöksdatum: 2006-02-04, 2006-03-11, 2006-05-30.

LM Landskrona museum utställning: *Människor som vi* besöksdatum: 2006-02-26, 2006-04-01, 2006-04-02.

MHM Medelhavsmuseet, utställning: *Faraonernas Egypten*, besöksdatum: 2006-03-12, 2006-05-29.

KL Kulturen i Lund, utställning: *Metropolis*, besöksdatum: 2006-07-18, 2006-08-11

TM Trelleborgs museum, utställning: *Skateholm*, besöksdatum: 2006-07-28, 2006-08-18

Bilaga 1

Frågor vid undersökning av utställningarna:

Vilken utställning ingår materialet ? vilket är utställningens tema? på vilket museum finns utställningen? när är utställningen byggd? Grundläggande uppgifter som är relevanta för att kunna relatera utställningarna till varandra och till forskningshistoriken.

Vilken typ av mänskliga kvarlevor visas och hur?

Här tittar jag på vilken typ av mänskliga kvarlevor som visas exempelvis om det är brända ben, skelett eller mumier. Jag undersöker också hur kvarlevorna är utställda, ett skelettmaterial kan till exempel visas på en rad olika sett, som gravpreparat, ihopmonterat eller fragmenterat och uppmonterat i en monter likt föremål. Jag är också intresserad av om materialet är utställt i gravkontext samt om det tolkas som spår av en begravning eller om det används på annat vis i utställningen och om det finns föremål utställda tillsammans med materialet så som gravgåvor.

Hur är materialet placerat i utställningen? Vilken plats har materialet fått i utställningsrummet är det utställt på flera olika ställen i utställningen eller samlat i en egen avdelning kan man som besökare välja att hoppa över det mänskliga materialet utan att missa stora delar av utställningen?

Finns det alternativa sätt att förmedla information som skulle kunna tänkas förmedlas med hjälp av mänskliga kvarlevor? Här syftar jag främst på den typen av information som ofta förmedlas med hjälp av mänskliga kvarlevor som information om begravningsritualer eller döden men även uppgifter om människors hälsa. Det kan också röra sig om mer omfattande information om en specifik person vars kvarlevor hittats men av någon anledning inte finns med i utställningen. Alternativ till att använda mänskliga kvarlevor kan exempelvis vara att använda kopior av dessa, illustrationer eller helt enkelt nöja sig med att visa upp föremål från en grav och utelämna det mänskliga materialet. Syftet med frågan är alltså att kunna jämföra liknande information som förmedlas med och utan mänskliga kvarlevor.

Vilken information finns om materialet ?

Jag syftar på tal och textbaserad information som är direkt relaterad till det mänskliga materialet så som informations texter eller filmer hit räknas även texthäften eller audioguider om dessa är en förutsättning för att få information om utställningen annars enbart monterade textskyltar eller monitorer/hörlurar. Jag tittar också på hur informationen är utformad samt om det finns andra media så som illustrationer eller modeller som kompletterar texten.

Vilken information kan besökaren själv tänkas utläsa/bekräfta genom att titta på materialet?
Det här beror ju mycket på besökarens förkunskaper, men de jag tittar på är främst om de som står i informations texten går att se i materialet, finns det tillräckligt med ljus kan man komma till räckligt nära, har saker tagits bort etc? Det här har ju också betydelse för om någon med specialkunskaper ska kunna få ut något av materialet utöver det informationen påtalar.

Tar utställningen upp den etiska problematiken kring användandet av den här typen av material, i sådana fall hur? Ibland är det kanske ingen tvekan i den här frågan om informations texterna tar upp frågor om hur man bör behandla mänskliga kvarlevor. Men jag tänker även göra något fria tolkningar där jag utgår ifrån materialets utställningskontext och försöker bedöma om det kan knytas till något specifikt sätt att angripa de etiska problemen kring exponering av mänskliga kvarlevor. Här rör det sig om väldigt personliga tolkningar och jag kommer att vara noggrann med att presentera dem som just detta.

Bilaga 2

Frågor för besökarintervjuer på utställningen Människor som vi på Landskrona museum.

Kön? M __ K__ Ålder? ____

1. Varför valde du att besöka museet i dag?
2. Vad har du lärt dig av utställningen i gravrummet?
3. Vad skulle du vilja veta mer om människorna i gravarna?
4. Vet du vad man som arkeolog kan få reda på genom att undersöka ett skelett?
(Då jag antar att de flesta av de personer jag kommer att intervjua inte vet vad en osteolog är valde jag att skriva arkeolog i stället.)
5. Vilken känsla tycker du att man får av ljud och ljuseffekterna i rummet?
6. Tycker du att man bör ställa ut skelett på museum?